

Belâgat İliminde İhtisar Geleneği: el-Misbâh fi'htisâri'l-Miftâh Örneği

The Tradition of Abridgement in Rhetoric: Example of al-Mişbâh fî ikhtisâr al-Miftâh

Hüseyin ARSLAN

Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı
Asst. Prof., Marmara University Faculty of Theology Department of Arabic Language and Rhetoric
İstanbul/Türkiye

huseyinarslan74@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6863-0138

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 01.10.2023
Kabul Tarihi / Accepted : 14.11.2023
Yayın Tarihi / Published : 30.12.2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık-December
Cilt / Volume: 10 • **Sayı / Issue**: 2 • **Sayfa / Pages**: 237-268

Atıf / Cite as

Arslan, Hüseyin. Belâgat İliminde İhtisar Geleneği: el-Misbâh fi'htisâri'l-Miftâh Örneği. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 237-268.

Doi: 10.33460/beuifd.1369504

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayınlanan çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

*Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.*

Öz: İslami ilimlerin telifinde birçok farklı yöntem takip edilmiştir. Bunlardan biri de "ihtisar" yöntemidir. Bu yöntemle telif edilen eserler genel olarak "muhtasar" eserler diye şöhret bulmuştur. Ayrıntıya girmeden konuları kısa ve özlü biçimde ele alan eserlere muhtasar dendiği gibi hacimli bir eserin özetlenmiş şekline de muhtasar denmektedir. Dil ilimlerinde erken dönemlerden itibaren başlamış olan ihtisar yöntemi belâgat ilminde de bu ilmin bağımsız bir ilme dönüşmesinden itibaren varlığını sürdürmüştür. Belâgat ilminde ilk ihtisar çalışması, Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin *Delâilü'l-i'câz fî dirâyeti'l-icâz ve Es-rârü'l-belâga* adlı eserlerinin konularını yeniden tertip ve tasnif ederek özetleyen Fahred-din Râzî'nin *Nihâyetü'l-i'câz fî dirâyeti'l-icâz* adlı eseri kabul edilir. Ancak bu ilimdeki ihtisar çalışmaları daha çok *Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm'unun belâgata dair üçüncü bölümü*

etrafında yoğunlaşmıştır. Miftâhu'l-'ulûm üzerine birçok ihtisar çalışması yapılmış olmakla birlikte bu eserin ilk muhtasarı İbnü'n-Nâzım diye meşhur olan Bedreddin b. Malik'in el-Misbâh adlı eseridir. Bu eser belâgatta bir dönüm noktası kabul edilen Sekkâkî'nin belâgat mirasının sonraki nesillere aktarılmasında pay sahibi olduğu gibi kendisinden sonra belâgata dair telif edilen eserler üzerinde de etkili olmuştur. Bu çalışmada belâgat ilminde ihtisar geleneği hakkında giriş mahiyetinde kısaca bilgi verilecek ardından da Bedreddin b. Malik'in el-Misbâh adlı eseri özelinde belâgat ilminde ihtisar geleneğinin özgünlük içerip içermediği tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede ilgili eserin kaynağı konumunda bulunan Miftâhu'l-'ulûm'da yaptığı ihtisarlar, ziyadeler, kolaylaştırmalar ve bu eserin tertibinde yaptığı değişiklikler gibi durumlar ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, ihtisar geleneğinin özgünlük içerip içermediğini tespit etmeye çalışmak ve bu geleneğin önceki çalışmaların tekrarından ibaret olup yeni bilgiler ortaya koymadığı dolayısıyla da ait olduğu ilim dalına bir katkı yapmadığı düşüncesine eleştirel bir bakış açısı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, İhtisar, Sekkâkî, Bedreddin b. Malik, Miftâhu'l-'ulûm, el-Misbâh

Abstract: Many different methods have been followed in the composition of Islamic sciences. One of these is the ikhtişâr method. The works compiled with this method are generally known as mukhtaşar works. Works that deal with subjects in a short and concise manner without going into detail are called mukhtaşar. Summary form of a voluminous work is also called mukhtaşar. The ikhtişâr method, which began in linguistic disciplines from the early periods, has also continued in rhetoric (balâgha) since the transformation of this science into an independent field. The first mukhtaşar work in rhetoric is considered to be Fakhr al-Dîn al-Râzî's Nihâyat al-i'jâz fî dirâyat al-ijâz, which summarizes 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî's Delâ'il al-i'jâz fî dirâyat al-ijâz and Asrâr al-balâgha by reorganizing and classifying them. However, the mukhtaşar works in this field are mostly concentrated around the third chapter of al-Sakkâkî's Miftâh al-'ulûm. Although there have been many ikhtişârs on Miftâh al-'ulûm, the first mukhtaşar of the work is al-Mişbâh by Badr al-Dîn ibn Mâlik who is known as Ibn al-Nâzım. This work shares in the transmission of al-Sakkâkî's legacy of balâgha, which is considered a turning point in the field to the next generations. At the same time, this work was also influential on the works on balâgha written after him. In this study, I firstly give a brief information about the tradition of the ikhtişâr in rhetoric, and then I try to determine whether the tradition of the ikhtişâr in the rhetoric contains originality or not by focusing on Badr al-Dîn ibn Malik's al-Mişbâh. Finally, I talk about Badr al-Dîn ibn Malik's operations on Miftâh al-'ulûm such as his summaries, additions, simplifications and changes in the organization of this work in. The aim of the study is to determine whether the tradition of ikhtişâr contains originality or not. It also aims to present a critical perspective on the idea that this tradition is merely a repetition of previous works and does not any reveal new information and therefore does not contribute to the field to which it belongs.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, İhtişâr, Sakkâkî, Badr al-Dîn ibn Mâlik, Miftâh al-'ulûm, al-Mişbâh

Extended Summary

Many different methods have been followed in the composition of Islamic sciences. One of these is the *ikhtişâr* method. The works compiled with this method are generally known as *mukhtaşar*. Works that deal with subjects in a short and concise manner without going into detail are called *mukhtaşar*. Summary form of a voluminous work is also called *mukhtaşar*. The *ikhtişâr* method, which began in linguistic disciplines from the early periods, has also continued in rhetoric (*balâgha*) since the transformation of this science into an independent field. The first *mukhtaşar* work in rhetoric is Fakhr al-Dîn al-Râzî's *Nihâyat al-i'jâz fi dirâyat al-ijâz*, which summarizes 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî's *Delâ'il al-i'jâz fi dirâyat al-ijâz* and *Asrâr al-balâgha* by reorganizing and classifying them. However, the *mukhtaşar* works in this field are mostly concentrated around the third chapter of al-Sakkâkî's *Miftâh al-'ulûm*. *al-Mişbâh* by Badr al-Dîn ibn Mâlik who is known as Ibn al-Nâzim, *Talkhiş al-Miftâh* by al-Qazwîni and *al-Fawâ'id al-Ghyâthiyya* by 'Aḍud al-Dîn al-Ījî are the most famous among them. The first *mukhtaşar* of *al-Miftâh* is *al-Mişbâh* by Badr al-Dîn ibn Mâlik. *al-Mişbâh* has been studied in Maghreb countries, meanwhile *Talkhiş al-Miftâh* in East countries. This work, considered a turning point in the field of rhetoric, played a role in passing on al-Sakkâkî's rhetorical legacy to subsequent generations and had an influence on the works written on rhetoric after him. In addition, the author of the work, Badr al-Dîn ibn Mâlik, being an authority in disciplines such as grammar, semantics and logic, as well as being proficient in fields like *fiqh* and *uşûl al-fiqh*, further enhances the significance of the work. *al-Mişbâh* is not just a mere summary of *Miftâh al-'ulûm* but, in addition to making some additions to it, it has omitted the logical analyses of al-Sakkâkî and made the text easier and more understandable. Moreover, it made some changes to the system and arrangement of *Miftâh al-'ulûm* and also modified certain nomenclatures in it. The differences that *al-Mişbâh* introduced in the arrangement of *Miftâh al-'ulûm* can be summarized as follows: It categorized the topics related to rhetoric in a simpler and more understandable manner compared to *Miftâh al-'ulûm* and added a third section called *badî'* to the sections on rhetoric, which until then had been divided into two parts: *ma'ânî* and *bayân*. Additionally, it added a third term, *musâwât*, to the rhetoric topics discussed under the original headings of *ijâz-iftnâb*. Furthermore, when categorizing the topics of the *ma'ânî* science, he changed the position of *qaşr* in the sequence. In the field of *badî'*, it altered the original sequence that placed the arts related to meaning before those related to wording, putting the wording-related arts first and grouping the meaning-related arts under two headings. One of the significant changes *al-Mişbâh* made in the arrangement was providing the definitions of the *ma'ânî* and *bayân* at the beginning of each of these sciences, whereas al-Sakkâkî had them in the introduction of the book. It also placed the definition of rhetoric, which al-Sakkâkî had at the end of the *bayân*, at the beginning of his book. Regarding the additions that *al-Mişbâh* made to *Miftâh al-'ulûm*, it did not make significant additions in the *ma'ânî* and *bayân* sciences except for increasing the number of witnesses. However, in the field of *badî'*, he added thirty two new rhetorical devices to the twenty six mentioned by al-Sakkâkî, bringing the total to fifty eight. The abbreviations and summaries made by *al-Mişbâh* in *Miftâh al-'ulûm* can be summarized as follows: It omitted the logical analyses made by al-Sakkâkî at the beginning of topics in both the *ma'ânî* and *bayân* sciences, and he

did not include some of the witnesses brought by al-Sakkākī in the text. In doing so, he both condensed the text and made it simpler and more understandable. Additionally, especially in the field of *bayān*, he provided definitions for terms like *majāz*, *isti'āra*, *kināya*, etc. in a way that was easier to understand compared to al-Sakkākī. *al-Miṣbāḥ* also used certain terminology that was not present in *Miftāḥ al-'ulūm*, sometimes changed the existing terminology, and attributed different meanings to certain terms. The terms *badī'* and *musāwāt*, along with the use of *tatmīm*, *tazyil*, and *istifhām* among the types of *iṭnāb* introduced by *al-Miṣbāḥ*, as well as the concept of *i'nāt* when these terms are used in a sense other than their literal meanings, are terminologies mentioned by *al-Miṣbāḥ* that were not found in *Miftāḥ al-'ulūm*. The most significant change in the naming of rhetorical devices in the field of *badī'* arts introduced by *al-Miṣbāḥ* is that he referred to what al-Sakkākī called *ihām* as *tawriya*. Despite all these similarities and commonalities, Ibn Mālik did not mention anywhere in his work that it was an abridgment of *Miftāḥ al-'ulūm*, even through indirect references. He only made a reference to al-Sakkākī by saying, "The author of *Miftāḥ al-'ulūm* has presented this poem as a witness". *al-Miṣbāḥ* had a significant influence on subsequent scholars of rhetoric and their works. This influence is particularly evident when comparing his work with one of the most important abridgments of *Miftāḥ al-'ulūm*, which is al-Qazwīnī's *Talkhīṣ al-Miftāḥ*. Additionally, Ibn Khaldūn praised this work during his time, considering it among the respected works of his era. Yahyā ibn Ḥamza al-'Alawī also included it among the sources for his work titled *al-Ṭirāz*. This demonstrates the enduring impact and recognition of *al-Miṣbāḥ* in the field of rhetoric. The aim of this study is to examine whether the tradition of abridgment in the field of rhetoric represents an original method through a concrete example and to critically assess whether this tradition merely repeats previous works without contributing new knowledge, hence potentially not adding value to the field of knowledge it belongs to.

Giriş

İslâmî ilimlerin telifinde birçok yöntem mevcuttur. Müellifin konuları kısaca ele alması ya da ayrıntıya yer vermesi, eserini başka bir eseri açıklamak ya da ihtisar etmek amacıyla kaleme alması gibi farklı nedenler bu tür eserlerin farklı adlarla anılmasına da sebep olmuştur.¹ İslâmî ilimlerde konuları ayrıntılı olarak ele alıp açıklayan hacimli eserlere mebsût/mutavvel, orta seviyede olup her insanın istifadesine açık olanlara mutavassıt/vasît, ilgili ilim dalının temel meselelerini ayrıntıya girmeden kısa ve öz olarak ele alan eserlere de muhtasar/mûcez eserler denmektedir.

Ayrıntıya girmeden konuları kısa ve özlü biçimde ele alan eserlere muhtasar dendiği gibi bu kavram hacimli bir eserin özetlenmiş şekli için de kullanılır.²

1 İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve divânü'l-mübtede` ve'l-ḥaber fi eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âşarahüm min-zevî's-sulṭâni'l-ekber (Mukaddime)* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981), 1/731-732; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn* (Beyrut, Dâru İhyâ'it-türâsi'l-'Arabî, 1941), 1/ 38.

2 İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/733; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/38.

Arap edebiyatında ihtisarin IV/X. asırdan sonra yaygın hale geldiği kabul görse de ilk dönemlerden itibaren muhtasar eserlere rastlanmaktadır. Halef el-Ahmer'e (ö. 180/796 [?]) nispet edilen *Muqaddime fi'n-nahv* ve Ebû Osman el-Mâzinî 'ye (ö. 249/863) ait olan ve Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ındaki sarfla ilgili dağınık meseleleri bir araya getirip ihtisar eden *et-Tasrif* adlı eserler bu alandaki ilk ihtisar örneklerindedir.³

Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler içinde bağımsızlığına en geç kavuşan belâgat ilmidir.⁴ Buna bağlı olarak belâgat alanında ihtisar çalışmaları da diğer ilimlere göre daha geç dönemlerde başlamıştır. Belâgat alanındaki ilk ihtisar çalışması Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) *Esrârü'l-belâğa'sı* ile *Delâ'ilü'l-i-câz*'ının hulâsası olan Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Nihâyetü'l-icâz*'ı kabul edilmektedir.⁵ Ama Arap belâgatında ihtisar çalışmaları daha çok Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belâgata dair olan üçüncü bölümünün ihtisar edilmesinde yoğunlaşmıştır. Eserin belâgatla ilgili olan kısmı; önce İbnü'n-Nâzım diye meşhur olan Bedreddin b. Malik (ö. 686/1287) tarafından *el-Mişbâh fi'htisâri'l-Miftâh* adlı eserde ihtisar edilmiş⁶ sonra da Hatîb el-Kazvîni (ö. 739/1338) *Telhîşü'l-Miftâh* ve Adudüddin İcî (ö. 756/1355) *el-Fevâ'idü'l-Giyâşiyye* adlı eserlerinde adı geçen eseri ihtisar etmişlerdir.⁷ Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm'unun belâgata dair olan üçüncü bölümünün ihtisar çalışmalarının yanında bu ihtisarlara üzerine de ihtisar çalışmaları yapılmıştır.⁸ Bunlar da Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'i üzerinde yoğunlaşmıştır. Kâtip Çelebi, adı geçen eser üzerine yapılan ihtisar çalışmalarını isim ve müelliflerini zikretmek suretiyle ele almaktadır.⁹ Bunlar genellikle *Telhîsu't-Telhîs* adıyla kaleme alınmış ancak bir kısmına müellifleri tarafından hususi isimler de verilmiştir. Şehâbeddin Sâhib Ahmed b. Muhammed (ö. 788/1386) *Latîfü'l-meânî*, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa (ö. 819/1416) *Telhîsu't-Telhîs*, Zeynüddin Abdurrahman el-Aynî (ö. 893/1487) *Tuhfetü'l-meânî li 'ilmi'l-meânî*,

3 Muhtasar nahiv eserleri hakkında ayrıntı için bk. Muharrem Çelebi, "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*-İzmir, 5 (1989), 1-2; İsmail Durmuş, "Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/57.

4 Hulusi Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380-383.

5 Bk. Şevki Dayf, *el-Belâga Tatavvur ve Tarih* (Kahire: Dâru'l-meârif, t.y.), 285.

6 Bu eserin *Miftâhu'l-'ulûm*'un ihtisarı olduğuna dair bk. es-Safedi, Ebû's-Safâ Salâhüddin Halil b. İzziddin Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûti ve Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-t-râsi'l-'Arabî, 2000), 1/166, İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/761; Kâtip Çelebi, eserin adını *el-Misbâh fi'htisâri'l-Miftâh* olarak vermektedir. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 2/1764; Dayf, *el-Belâga Tatavvur ve Tarih*, 315; Abdülaziz Atik, *fi Târîhi'l-belâgati'l-'Arabîyye* (Beyrut-Lübnan: Dâru'n-nahdati'l-'Arabîyye, t.y.), 278; Bedevi Tabane, *el-Beyânü'l-'Arabî* (Cidde: Dâru'l-menâre - Riyad: Dâru'r-rifâi, 1988), 338.

7 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1764; Durmuş, "Muhtasar", 31/57-58. Yukarıda zikri geçen ihtisarlara dışında *Miftâhu'l-'ulûm*'un başka ihtisarlara da kaynaklarda yer almaktadır. Mesela Kâtip Çelebi, Meanici diye meşhur olan Molla Hasan (ö. 900/1494) adında bir zatın tertibi çok güzel olan bir muhtasarı olduğunu belirtmektedir. Yine Tibî'nin *Leâ'ifü't-tibyân fi' ilmeyi'l-me'ânî ve'l-beyân* adlı eserinin Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun özeti mahiyetinde bir eser olduğu eserin nâşiri olan Abdülhamid Hindâvi tarafından dile getirilmiştir. Bk. Tibî, *et-Tibyân*, (nşr., Abdülhamid Ahmed Yûsuf Hindâvi, Mekke, t.y.); (nşr., Halife Hasan Halife, Kahire 1990), neşredenin girişi, 49.

8 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/ 478; Durmuş, "Muhtasar", 31/57-58.

9 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/478; Ayrıca bk. Ahmed Matlub, *el-Belâga 'inde's-Sekkâkî* (Bağdad: Mektebetü'n-nahda, 1964), 348.

Lutfullah Tokadî (ö. 900/1494) *Telhîsu't-Telhîs*, Zekeriyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520), *Akşa'l-emânî fi 'ilmi'l-beyân ve'l-bedî' ve'l-me'ânî*,¹⁰ Hamza b. Turgut el-Aydîni (ö. 979/1571) *el-Mesâlik*,¹¹ Pervîz er-Rûmî (ö. 987/1579) *Telhîsu't-Telhîs*, Hıdır b. Muhammed el-Amâsî *Ünbûbü'l-belâğa*¹² adıyla bu eseri ihtisar edenler arasındadır. Bunların dışında belâgatta büyük şöhrete sahip olan ihtisar çalışmalarından biri de Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Telhîsu'l-Miftâh*'ın şerhi olarak kaleme aldığı *el-Mutavvel* adlı eserinin ihtisarı olan *Muhtasaru'l-meânî* adlı eseridir.¹³

VIII/XIV. asırda yoğunlaşan belâgatte ihtisar çalışmalarının aynı zamanda belâgat ilminin donuklaşp durağanlaşmasının bir sonucu olduğu bunun da bu çağdan sonra yapılan çalışmaların şerh, haşiye ihtisar, telhis vb. yollarla daha önce yapılan çalışmaların tekrarından ibaret olduğu iddia edilmiştir. Oysa çalışmamızda ortaya koyacağımız üzere ihtisar çalışmaları herhangi bir eserin sadece ihtisarından ibaret olmayıp, ihtisara konu olan eserin; dağınık ve karmaşık olan konularının düzene sokulup, tertibinin güzelleştirilmesi, ihtisar edenin kendi görüşleri ya da başkası tarafından dile getirilen görüşlerle muhtevanın zenginleştirilmesi, eserin okuyucunun daha kolay anlayabileceği bir dille yazılması, kapalı kalan ifade ıstılah ve kavramların açıklanması, ana eserdeki görüşlerin kritiğe tabi tutulması ve tenkide edilmesi gibi birçok amacı vardır.¹⁴ Bu sebeple ihtisar çalışmalarını tenkit eden görüşlerin¹⁵ yanında gerekli ve faydalı çalışmalar olarak görenler de vardır.¹⁶ İhtisar kavramı hacimli bir eserin özetlenmesi için kullanıldığı gibi bir konunun ana hatlarıyla ele alınıp telif edilmesi için de kullanılmaktadır.¹⁷ Dolayısıyla ihtisar faaliyetlerinin mutlak olarak durgunluk ve donukluğa sebep olduğunu iddia etmek çok tutarlı olmasa gerekir. Çünkü bazı muhtasar eserlerin şöhret ve fayda bakımından aslının önüne geçtiği bilinen bir hakikattir.¹⁸

Bu çalışmada belâgat alanında büyük öneme haiz olan Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ülûm*'unun meşhur üç muhtasarından¹⁹ biri ve ilki olan *el-Misbâh fi'htisârî'l-Miftâh* adlı eser aslı olan *Miftâhu'l-ülûm* ile karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve bu yolla ihtisar geleneğinin orijinalliğe sahip olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

10 Kâtip Çelebi, bu eserin müellifinin adını zikretmemekte ve onu *Mutavvel*'in bazı şârihlerine nisbet etmektedir. Eserin müellifi ve hakkında bilgi için bk. Ahmet Özel, Cengiz Kallek, "Zekeriyya el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 215.

11 Müellif eserini h. 962 yılında hac yolculuğu esnasında kaleme aldığını belirtmektedir. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/478.

12 Ahmed Matlub eserin (1060/1650) yılında telif edildiğini söylemektedir. Bk. Ahmed Matlub, *el-Belâğa 'inde's-Sekkâkî*, 348.

13 Durmuş, "Muhtasar", 31/57-58; Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/306-307.

14 İhtisar faaliyetlerinin sebepleri için bk. Durmuş, "Muhtasar", 31/57-58.

15 İhtisarin olumsuzluklarından bahseden bir görüş için bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/733-734; el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru sâdir, 1990), 1/13-14.

16 İhtisar faaliyetinin lehinde ve aleyhinde görüşler için bk. Şahin Güven, "Bir Telif Yöntemi Olarak Tefsirde İhtisar ve Muhtasar Rivâyet Tefsirleri", *Marife*, 10/2 (2010/Güz), 48-50.

17 İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/733; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/38; Durmuş, "Muhtasar", 31/57.

18 Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı muhtasar eseri şöhret bakımından aslının önüne geçen eserlerden kabul edilir.

19 Diğer ikisi Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh* ve Adududdîn İcî'nin *el-Fevâidü'l-ğyâsiyye* adlı eserleridir.

1. el-Misbâh'ın Müellifi

Adı Bedreddin Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Malik, künyesi Ebû Abdillâh nisbesi ed-Dımaşkî ve eş-Şâfiî olan müellif, Cemâleddin İbn Malik et-Tâî'nin (ö. 686/1287) oğludur. Babasının nahiv alanında telif ettiği *el-Hulâsa (el-Elfiyye)* adıyla tanınan manzum eserini şerh etmesinden dolayı İbnü'n-Nâzım diye meşhur olan müellif, 640/1242 yılında Dımaşk'ta doğmuştur.²⁰ Burada babasından dil, edebiyat ve özellikle nahiv, lugat, mantık dersleri okumuş, çeşitli hocalardan fıkıh ve fıkıh usulü ile diğer ilimleri tahsil etmiştir. Babasıyla yaşadığı bir anlaşmazlık yüzünden Ba'lebek'e giderek bir süre orada ders veren müellif, 672/1273-74' de babasının vefatı üzerine Dımaşk'a dönüp burada hayatının sonuna kadar ders okutup eser yazmakla meşgul olmuştur.²¹ Babasının *el-Elfiyye* adlı eserinin şerhi ve çalışma konumuz olan *el-Misbâh* başta olmak üzere nahiv, belâgat, mantık ve aruz ilimlerinde eserler vermiş olan müellif,²² 686/1287 yılının Muharrem ayının sekizine denk düşen Pazar günü Dımaşk'ta vefat etmiş ve Bâbüssağîr kabristanına defnedilmiştir.²³

2. Bedreddin b. Malik'in el-Misbâh Adlı Eseri

Eserin Bedreddin b. Malik'e aidiyeti konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Müellifin eserlerine yer veren tabakat ve terâcim kitaplarının tamamında *el-Misbâh* adıyla eser müellife nispet edilmektedir. Müellifin bizzat kendisi de eserinin mukaddimesinde "ben bunu *Kitâbu'l-Misbâh* diye isimlendirdim ve üç bölüme ayırdım"²⁴ demektedir ancak kitabının herhangi bir eserin ihtisarı olduğundan söz etmemektedir. Safedî, müellifin *el-Misbâh* adıyla *Miftâh*'ın Meânî ve beyan bölümlerini ihtisar ettiğini söyleyerek eserin *Miftâhu'l-'ulûm*'un belâgata dair üçüncü bölümünün ihtisarı olduğuna işaret etmektedir. İbn Haldun da (ö.

20 Ahmed Mustafa el-Merâgî ve el-Misbâh'ı tahkik eden Abdülhamid Hindâvî, müellifin, Endülü's Ceyyân'da doğup babasıyla Dımaşk'a göç ettiğini iddia ediyorsa da (bk. Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Târîhu 'ulûmî'l-belâgati ve't-târîfu bi ricâlihâ* (Kahire: Dâru'l-besâir, 1430/2009), 133; Bedreddin b. Malik, *el-Misbâh*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001), (neşreden giriş, 6) kaynaklarda bu iddiayı destekleyen bir bilgiye rastlayamadık.

21 Müellifin biyografisi hakkında geniş bilgi için bk. el-Yünîni, Ebû'l-Feth Kutbüddin Mûsâ b. Muhammed b. Ahmed, *Ẓeylü Mir âti'z-zamân* (Kahire: Dâru'l-kitâbî'l-İslâmî, 1992), 4/329-330; Zehebi, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-ṭabakâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-'Arabî, 1993), 51/283-284; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/165-166; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Dâru Heçr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzii ve'l-'lân, 2003), 17/615; İbn Tağrîberdi, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr., *Veẓâretü's-sekâfe ve'l-irşâdî'l-kavmî* (Mısır: Daru'l-kütüb, t.y.), 7/373; İbn 'Imâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbârî men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaût (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986), 7/696-697; Ayrıca bk. Bedreddin b. Malik, *el-Misbâh*, thk. ve şerh: Hüsnî Abdülcelil Yusuf (Mektebetü'l-âdâb, t.y.), (neşreden giriş); Bedreddin b. Malik, *el-Misbâh*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001), (neşreden giriş, 6-9).

22 Eserleri için bk. Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/166; İbn 'Imâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbârî men zeheb*, 7/697; Brockelmann Carl, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Muarrib, Abdülhalim en-Neccar (Kahire: Dâru'l-meârif, 1959), 5/252; Bedreddin b. Malik, *el-Misbâh*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001), (neşreden giriş, 7-8).

23 Bk. Tâceddîn es-Sübki, *Ṭabakâtü's-Şâfiyyetü'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanahî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Dâru heçr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzii', 1992), 8/98; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 17/615.

24 İbn Malik, *el-Misbâh*, 3.

808/1406) Sekkâkî'den sonra gelen âlimlerin onun eserini telhis etmek suretiyle kaynak eserler telif ettiklerini ve bunlar arasında kendi döneminde mütedâvel olanlardan birinin de İbn Malik'in *el-Misbâh* adlı eseri olduğunu söylemektedir.²⁵ Keşfü'z-zunûn sahibi de eseri müellife nispet etmekte ve adını *el-Misbâh fi'htisâri'l-Miftâh* şeklinde zikretmektedir. Sonraki dönemlerde eser *el-Misbâh fi'l-meânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'* şeklinde isimlendirilmiş ve matbu nüshalarında da bu isim kullanılmıştır.²⁶ Kaynaklarda eserin üzerine birçok şerh, haşiye ve ihtisar çalışması yapıldığı yer almaktadır.²⁷

Eserin müellifi onun belâgat alanındaki önemine işaret ederek "*el-Misbâh* (lamba/kandil) adlı bu eserle aydınlanamayan kişiye sabahın ışığı da fayda vermez"²⁸ demektedir. Yahya b. Hamza el-Alevî (ö. 749/1348) belâgat alanındaki *et-Tirâz* adlı eserinin kaynakları arasında bu esere de yer vermektedir.²⁹ Belâgat tarihçileri, Kazvî'nin *Telhisu'l-Miftâh*'ının şark ülkelerinde gördüğü ilginin aynıyla bu eser için Mağrib ülkelerinde söz konusu olduğu ifade emektedirler.³⁰

3. Miftâhu'l-'ulûm'un Muhtasarı Olması Açısından el-Misbâh'ın Değerlendirmesi

Bu başlık altında bir ihtisar çalışması olan *el-Misbâh*'ın ihtisar ettiği *Miftâhu'l-'ulûm* ile ortak yönleri ve farklılıkları incelenecek bu sayede araştırmamıza konu olan eserin alana katkıları ortaya konulacaktır.

İhtisar faaliyetinde amaç, sadece ana metni kısaltıp özetlemek değildir. Çünkü ihtisarin, ana metni özetlemenin yanında onun tertibini değiştirmek ve ona ekler yapmak gibi birçok gayesi vardır.³¹ Burada İbn Malik'in ihtisar esnasında gerçekleştirdiği değişiklikler ele alınacaktır. Onun asıl metinde yaptığı değişiklikler şöyle sıralanabilir.

3. 1. Tertib/Tanzim: Konuların Tasnifi Açısından

Bu başlık altında önce iki eserin tasnif ve tertibindeki farklılıklara kısaca işaret edilecek ardından da muhtevaları karşılaştırmalı olarak tablo halinde verilecektir. Böylece *el-Misbâh*'ın tertip açısından *Miftâhu'l-'ulûm* ile ne kadar örtüştüğü ya da farklılaştığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

25 İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/761.

26 Brockelmann, eserin dünya kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarına yer vermiş, *el-Misbâh*'ı tahkik eden Hüsnî Abdülcelil Yusuf da kendisinin tahkik çalışmasında esas aldığı iki farklı mahtutadan daha söz etmiş ve bunların Dâru'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunduğunu kaydetmiştir.

27 Bk. Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât, 5/154; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrü'l-kâmine fi'l-ayâni'l-mietî's-sâmine* (Haydarabad: Dâiratü'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1972), 6/40; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lügaviyyine ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Lübnan-Sayda: el-Mektebetü'l-asriyye, t.y.), 1/272.

28 İbn Malik, *el-Misbâh*, 275.

29 Yahya b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-mütezammin li Esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz* (Beirut: el-Mektebetü'l-unsuriyye, 1423), 1/6.

30 Ahmed Matlub, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhis*, 90; Bedevî Tabâne, *el-Beyânü'l-'Arabî*, 338.

31 İhtisar faaliyetlerinin amaçları için bk. Durmuş, "*Muhtasar*", 31/57-58; Şahin Güven, "Bir Telif Yöntemi Olarak Tefsirde İhtisar ve Muhtasar Rivâyet Tefsirleri", 48-50.

el-Misbâh Miftâhu'l-'ulûm'un tertibini neredeyse aynıyla almış, ancak daha sade ve basit bir yöntem takip etmiştir. Mesela Sekkâkî, önce eserini “fasl” adını verdiği iki bölüme ayırıp birincisini meânî ikincisini de beyan ilmine tahsis etmiştir. Ardından meânî ilmini, “kanun” adını verdiği iki bölüme ayırıp birincisinde “haberle ilgili konular”ı ikincisinde de “taleple ilgili konular”ı ele almış, haberle ilgili konuları “fen” adını verdiği dört bölüme ayıran Sekkâkî, taleple ilgili konuları da beş baba ayırmıştır. Buna mukabil İbn Malik, çok sade ve kolay anlaşılır bir tasnifle kitabını, önce meânî, beyan ve bedî' ilimleri olmak üzere üç kısma ayırmış ardından meânî ilminin konularını beş başlık altında ele almıştır. İbn Malik, “kasr”ın sıralamadaki yerini değiştirmiştir. Şöyle ki Sekkâkî, (Miftâhu'l-'ulûm) “kasr” konusuna “Haber Cümlesi İle İlgili Konular” bittikten sonra “îcâz-itnâb”ın ardından, “Taleb Cümlesi İle İlgili Konular” bahsinden önce yer vermiş, İbn Malik (*el-Misbâh*) ise “kasr” konusunu “Taleb Cümlesi İle İlgili Haller” mevzuundan sonra ele almıştır. Ayrıca Sekkâkî'nin, belâgat ve fesâhat kavramlarını beyan ilminin konularının ardından “kelâmî güzelleştirme vecihleri” başlığından önce ele almasına karşın İbn Malik, belâgat kavramını eserinin başında mukaddimeden hemen sonra tarif edip kısımlarını beyan etmiş, fesâhat kavramını ise bedî' ilminin başında, bedî' ilmini “fesâhatın tâbilerini bilmektir” diye tanımladıktan sonra açıklamıştır. Ona göre bedî' ilminde yer alan sanatlar fesâhatla ilişkilidir ve fesâhatın tâbileridir ki bu görüş İbn Malik dışında herhangi bir belâgat alimi tarafından dile getirilmemiştir. Ayrıca Sekkâkî, kitabının belâgata dair olan üçüncü bölümünün hemen girişinde meânî ve beyân ilimlerinin tariflerine yer verirken İbn Malik kitabının birinci kısmına meânî ilmi hakkındadır dedikten sonra bu başlık altında meânî ilminin tarifini vermiş meânî ilminin konuları bittikten sonra da “ikinci kısım beyan ilmi hakkındadır” başlığı altında da beyan ilminin tarifini vermiştir. Sekkâkî, meânî ilminin dördüncü kısmında fasıl-vası; îcâz-itnâb-müsâvât başlığını kullanarak bunları tek başlık altında ele almış,³² İbn Malik ise dördüncü kısım “cümlelerin dizilişinin halleri hakkındadır” başlığı altında iki bab açmış olup birinci babı fasıl-vasla³³ ikinci bâbı da îcâz-itnâb- müsâvâta³⁴ ayırmıştır. İbn Malik'in Miftâhu'l-'ulûm'un tertibinde yaptığı değişiklikler ayrıntılı biçimde aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

32 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 357.

33 Bk. İbn Malik, *el-Misbâh*, 58.

34 Bk. İbn Malik, *el-Misbâh*, 73.

MİFTÂHU'L-'ULÛM VE EL-MİSBÂH'IN KONULARININ TERTİBİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMASI	
MİFTÂHU'L-'ULÛM	EL-MİSBÂH
	Mukaddime (Edep İlimleri Hakkında Genel Bilgiler)
MEÂNİ VE BEYÂN İLİMLERİ	
Mukaddime: Meânî ve Beyân İlimlerinin Tarif ve Gayeleri	BELÂGAT'IN TARİFİ VE KISIMLARI (Meânî – Beyân – Bedî')
Birinci Fası: Meânî İlmi	Birinci Kısım: Meânî İlmi
Temhîd (Meânî İlminin Mevzuu)	Meânî İlminin Tarifi ve Kısımları
Birinci Kanun (Haber Cümlesi İle ilgili Konular)	
1. Fen (Haberî İsnadla ilgili Konular)	1. Fası (Haberî İsnadın Halleri)
2. Fen (Müsnedün ile ilgili Konular)	2. Fası (Müsnedün ile ilgili Halleri)
3. Fen (Müsnedle ilgili Konular)	3. Fası (Müsnedin Halleri)
Fası: Fiilin Müteallıklarıyla ilgili Konular	Müellif, fiilin müteallıklarıyla ilgili halleri müsnedin halleri başlığı altında incelemiştir.
4. Fen (Fası-Vasıl; İcâz-İtnâbla ilgili Konular)	4. Fası Cümlelerin Diziminin Halleri
Fası: (Kasra Mütallık Konular)	1. Bab: Fası-Vasıl 2. Bab: İcâz-İtnâb-Müsâvât
İkinci Kanun (Taleb Cümlesi İle ilgili Konular)	5. Fası (Taleb Cümlesinin Halleri)
Mukaddime (Talebin mümkün olup Olmaması açısından taksimi)	Talebin Türleri
Talebin Çeşitleri	1. Temenî (Talep edilen şeyin meydana gelmesinin imkânını gerektirmeyen)
1. Bab: Temennî	2. Talep edilen şeyin meydana gelmesinin imkânını gerektiren)
2. Bab: İstifham	a. İstifham
3. Bab: Emir	b. Emir
4. Bab: Nehiy	c. Nehiy
5. Bab: Nida	d. Nida
	Kasr Bâbı
İkinci Fası: Beyan İlmi	İkinci Kısım: Beyan İlmi
TEMHİD: (Delâlet Türleri)	Beyan İlminin Tarifi ve Akli Delâletin Türleri
1. Asıl: Teşbih	Teşbih: İstiârenin Kendisine Bina Edildiği
Teşbihle ilgili Konuların Tasnifi	Teşbihle ilgili Konuların Tasnifi (Kısaca)
a. Teşbihin Tarafları	a. Teşbihin Tarafları
b. Vech-i Teşbih	b. Vech-i Teşbih
c. Teşbihin Amaçları	c. Teşbihin Amaçları
d. Teşbihin Halleri	d. Teşbihin Halleri
2. Asıl: Mecaz	MECAZ
TAKDİM: Kelimelerin Delâlet Vecihleri Vaz' ve Vâzî' Kavramları)	
A. Hakikat ve Mecaz Kavramları	Hakikat ve Mecaz Kavramları
B. Selefeye Göre Mecazın Kısımları	Mecazın Lügavî ve Akli Kısımlarına Ayrılması
Mecaz Türlerinin Genel Olarak Taksimi	Mecazı Lügavî'nin Kısımları

1. Fasıl: Kelimenin Mânâsı ile İlgili Olan Faydasız Lügavî Mecaz	1. Kısım: Kelimenin Mânâsı ile İlgili Olan Faydasız Lügavî Mecaz
2. Fasıl: Kelimenin Mânâsıyla İlgili Olup, Teşbihdeki Mübâlağayı Barındırmayan, Faydalı Lügavî Mecaz	2. Kısım: Kelimenin Mânâsıyla İlgili ve Teşbihdeki Mübâlağayı Barındırmayan Faydalı Mecaz
3. Fasıl: İstî'âre	3. Kısım: Kelimein Mânâsıyla İlgili Olup, Teşbihde Mübâlağa Bildiren Mecaz (İstî'âre)
4. Fasıl: Kelimenin cümle içindeki Hükmü ile İlgili Olan Mecaz	4. Kısım: Kelimenin cümle içindeki Hükmü ile İlgili Olan Mecaz
5. Fasıl: Akli Mecaz	Akli Mecaz-ı
C. Sekkâkî'ye Göre Mecazın Kısımları	
3. Asıl: Kinaye	KİNAYE
Takdim: Kinayenin Tarifi ve Mecazla Arasındaki Fark	Kinayenin Tarifi, İsimlendirme Sebebi ve Amaçları
Kinayenin Kısımları	Kinayenin Kısımları
Kinayenin Türleri	Kinayenin Farklı İsimleri
Hakikat, Mecaz ve Kinaye Karşılaştırması	Hakikat, Mecaz ve Kinaye Karşılaştırması
Belâgat ve Fesâhatın Tarifleri	
KELÂMİ GÜZELLEŞTİRME VECİHLERİ	ÜÇÜNCÜ KISIM: BED'İ İLMİ
	Bed'î İlminin Tarifi Fesâhat'ın Tarifi ve Türleri
1. Manayı Güzelleştirme Vecihleri (20) (Muhassinât-ı Mâneviyye)	1. Fesâhat-i Lafziyye (24)
2. Lafzî Güzelleştirme Vecihleri (6) (Muhassinât-ı Lafziyye)	2. Fesâhat-i Maneviyye (19)/(15)
	a. Manayı Açık Hale Getirmeye Yönelik Olanlar
	b. Kelamî Süsleyip Güzelleştirmeye Yönelik Olanlar
Meânî İlminin Tekmilesi Had ve İstidlâl İlimleri	
Meânî ve Beyân İlimlerinin Amacının Tetimmesi Şiir (Arûz, Kâfiye) İlmi ve Def'u'l-metâ'in	

3.2. İhtisar/Telhis: Çıkarılan ve Özetlenen Konular Açısından

el-Misbâh Miftâhu'l-'ulûm'da birtakım ihtisar/telhis (özetlemeler) yapmıştır. Burada kaynak metinde yer aldığı halde *el-Misbâh*'in yer vermediği ya da özetleyerek aldığı konular açıklanacaktır.

Müellifin Meânî ilminin konularında yaptığı ihtisarlara şöyle sıralayabiliriz.

1. Sekkâkî, meânî ve beyan ilimleri adını verdiği belâgata dair ilimlerin ardından "Meânî İlminin Tekmilesi" dediği "Had ve İstidlâl İlimleri"ne³⁵ sonra da

35 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 544.

“Meânî ve Beyân İlimlerinin Amacının Tetimmesi” dediği “Şiir (Arûz, Kâfiye) İlmî ile Def’u’l-metâ’in”e³⁶ yer vermiştir. İbn Malik bu konulara hiç değinmemiş, kitabını bed’î ilmi adını verdiği üçüncü kısım ile bitirmiştir.

2. Sekkâkî eserinin başında meânî ve beyan ilimlerinin tariflerini verdikten³⁷ sonra “birinci fasl meânî ilminin konularının tespiti ve anlatımı hakkındadır” şeklinde bir başlık koymuş ve burada cümlelerin ikincil manalarına vakıf olmak için meânî ilminin gerekliliğini vurguladıktan sonra cümlenin haber cümlesi ve talep cümlesi olmak üzere ikiye ayrıldığını ardından da âlimlerin haber ve talep cümleleri hakkındaki görüşlerini ele almış, bu bağlamda haber ve talebin tarif edilip edilemeyeceğine dair âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.³⁸ Devamında “birinci kanun: haber cümlesi ile ilgili konular hakkındadır” başlığını kullanan Sekkâkî, burada haber cümlesinin niteliği, maksatları,³⁹ haberin sadık ya da kâzip diye nitelenmesinin dayanağı,⁴⁰ muktezây-ı hal,⁴¹ haberle ilgili konuların kısımları ve meânî ilminde zevk-i selimin önemi⁴² gibi hususlara yer vermiştir. İbn Malik ise Sekkâkî’nin burada yer verdiği hususlardan muktezây-ı hal dışında hiçbirine yer vermemiştir. O, “birinci kısım meânî ilmi hakkındadır” başlığının altında Sekkâkî’nin ifadelerini özetleyerek muktezâ-yı halden söz etmiş ve meânî ilminin konularını beş başlık altında ele alacağını beyan etmiştir.⁴³

3. Sekkâkînin, “haberî isnadın halleri” başlığı altında yer verdiği hususların tamamına İbn Malik de temas etmiş ancak Sekkâkî’nin ifadelerini ciddi anlamda kısaltmıştır.⁴⁴

4. Müsnedün ileyhin halleri başlığı altında yer alan bilgiler açısından *el-Misbâh Miftâhu’l-’ulûm*’daki bilgileri neredeyse aynıyla almıştır. Şu farkla ki, Sekkâkî, konunun girişinde okuyucuya müsnedün ileyhle ilgili konulara geçmeden önce bazı ön bilgiler verip uyarılarda bulunurken,⁴⁵ İbn Malik “hazf, isbat, marifelik, nekrelilik gibi” diyerek doğrudan müsnedün ileyhin hallerini sıralamıştır.⁴⁶ Ayrıca İbn Malik *Miftâhu’l-’ulûm*’da zikredilen; müsnedün ileyhin zamiri fasıla olarak getirilmesi,⁴⁷ müsnedden sonraya bırakılması ve nekre olması durumunda tahsis edilip edilmemesi⁴⁸ başlıklarına yer vermemiş buna ek olarak konuyla ilgili

36 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 617.

37 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 247-249.

38 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 250-253.

39 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 254.

40 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 254-255.

41 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 256.

42 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 257.

43 İbn Malik, *el-Misbâh*, 7-8.

44 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 258-264; İbn Malik, *el-Misbâh*, 12.

45 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 256.

46 İbn Malik, *el-Misbâh*, 9-11.

47 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 286.

48 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 293.

Miftâhu'l-'ulûm'da yer alan birçok şahid ve edebi münakaşaları çıkarmış,⁴⁹ meselelerin çoğunu Sekkâkî'den özetleyerek almıştır.⁵⁰

5. Sekkâkî, "müsnedin halleri başlığı" altında bazı teorik bilgilere yer verdikten sonra asıl konuya giriş yapmış, İbn Malik ise üçüncü bölüm "müsnedin halleri" hakkındadır dedikten sonra; hazf, isbat, takdim, tehir....." gibi diyerek direk konuya girmiştir. Ayrıca İbn Malik müsnedin isim olması, müsnedden sonraya bırakılması, tahsis edilip edilmemesi gibi *Miftâhu'l-'ulûm*'da yer alan⁵¹ bazı meselelere yer vermemiştir. İbn Malik'in bu başlık altında yer vermediği hususlardan biri de fiil olan müsned üzerine takdim edilen müsnedün ileyhin tahsis mi yoksa tekavvi'l-hüküm mü (hükmü pekiştirme) ifade ettiği meselesidir.⁵² Bunlara ek olarak İbn Malik Sekkâkî'nin ifadelerini özet olarak vermiş onun şahid olarak getirdiği birçok örneği metinden çıkarmıştır.⁵³

6. Sekkâkî müsnedin halleri başlığı altında bir fasıl açarak fiilin müteallıklarının hallerine yer vermiş, İbn Malik ise herhangi bir bölüm açmadan müsnedin halleri başlığı altında aynı konuları ele almıştır. Burada da konuyu özetleme dışında kayda değer bir değişiklik yapmayan İbn Malik, Sekkâkî'nin bu başlık altında ele aldığı mefulün isbatı, failin zamir ya da ismi zahir olarak gelmesi⁵⁴ konularına yer vermemiştir.

7. Fasil-vasıl konusunu işlerken Sekkâkî, uzun bir girişle hangi durumlarda cümlelerin birbiri üzerine atfedilip hangi durumlarda atfedilemeyeceğinin genel ilkelerine teorik çerçevede temas ettikten⁵⁵ sonra fasıl-vasılın gerekli olduğu yerlere geçerken⁵⁶ İbn Malik teorik bilgilere yer vermeyip, fasıl-vasılın tarif ettikten sonra doğrudan fasıl yapılması gereken yerleri sıralayarak konuya giriş yapmıştır.⁵⁷ Ayrıca Sekkâkî, bu teorik girişin ardından fasıl ve vasıl gerektiren yerleri uzun uzadıya gerekçeleriyle beraber açıkladıktan sonra⁵⁸ "hatime"⁵⁹ başlığı altında sırasıyla bu yerlere örnekler vermiştir. Örneklerde de belâgat açısından fasıl/vasıl yapılması-

49 Örnek kabilinden müsnedün ileyhin ismi mevsul olarak getirilme gerekçeleri arasında yer alan "müsnedün ileyhin adının açıkça zikredilmesinin hoş olmayacağı" meselesinde Sekkâkî, Kadı Şüreyh'ten iki hikâye ile konuyu desteklemiştir (bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 274.), ancak İbn Malik bunları eserine almamıştır.

50 Mesela Sekkâkî, talep cümlelerinin sıfat ve haber olamayacağını gerekçeleri ile bir sayfayı aşan bir ayrıntı ile anlatırken (bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 283-284.), İbn Malik buna sadece bir paragraf ayırmış ve talebin sıfat olamayacağını gerekçesini "sıfatın hakkı, sabit ve bilindir olmasıdır" şeklinde tek bir cümleyle açıklamıştır. (İbn Malik, *el-Misbâh*, 22.)

51 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 310,314, 321.

52 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 324-328.

53 Mesela müsnedin takdiminin gerekçelerinden biri olan "mübtedanın nekre olması durumunda- takdim edilen müsnedin sıfat olabileceği ihtimalini ortadan kaldırıp haber olduğunu kesinleştirmek" için Sekkâkî, şiirden beş beyitle şahid getirirken (Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 322), İbn Malik bunlarda sadece bir tanesine yer vermiştir. (İbn Malik, *el-Misbâh*, 39.)

54 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 310,314, 321336-337.

55 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 357-360.

56 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 357-360.

57 İbn Malik, *el-Misbâh*, 58.

58 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 360-370

59 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 370.

nın gerekçelerini açıkladığı için örnekler bölümü on sayfa civarı yer tutmuştur.⁶⁰ Oysa İbn Malik fasıl/vaslı gerektiren yerleri gerekçeleri ile sayarken her birinin peşinden örneğini zikredip açıklamıştır.⁶¹ İbn Malik kitabın tamamında olduğu gibi fasıl-vasıl konusunda da gerek bazı şahid ve örnekleri çıkarma gerekse konuyu genel olarak özetleme şeklinde kısaltmalar yapmıştır. Buna örnek olarak Sekkâkî “kemâl-i inkita” sebebiyle faslı anlatırken iki cümle arasında bulunması gereken “câmî”in (ortak yön) türlerinin aklî, vehmî ve hayâlî olabileceğini beyan etmiş ve hayalî olan camî’ye çok uzun bir bölüm ayırmıştır.⁶² İbn Malik ise hayâlî konusuna değinmiş ama kısa ve öz ifadelerle bir sayfada özetlemiştir.⁶³

8. Taleb başlığı⁶⁴ altında Sekkâkî, önce talebi ikiye ayırarak talep türleri hakkında teorik bilgiler vermiş⁶⁵ ardından talep türlerini tek tek ele alıp her biri hakkında örnekleriyle ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁶⁶ İbn Malik ise Sekkâkî’nin yukarıda yaptığı taksime aynıyla riayet etmiş ancak Sekkâkî’nin ifadelerini özetlemiştir.⁶⁷ Ayrıca o, istifham edatlarının gerçek anlamları dışında kullanıldıkları anlamlardan Sekkâkî’nin zikrettiği istibtâ (geciktirilmesi ortaya koyma) istihfaf/tahkir anlamlarına yer vermemiş ve Sekkâkî’nin istifhamın sonunda işaret ettiği⁶⁸ istifham edatlarının sadr-ı kelam hakkına sahip olmasının gerekçelerine temas etmediği gibi yine Sekkâkî’nin nehiy konusunun sonunda⁶⁹ yer verdiği nida dışındaki talep türlerinde şart takdir edilmesi konusuna yer vermemiştir.

9. Kasr konusunda İbn Malik, Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-’ulûm*’da yer verdiklerini özetlemenin ötesine geçememiştir.⁷⁰

Müellifin beyan ilminin konularında yaptığı ihtisarlara şöyle sıralayabiliriz.

1. Sekkâkî, beyan ilminin giriş bölümüne ihtiyaç duyduğunu söyleyip, delalet türleri hakkında bilgi vermiş ve beyan ilmi ile uğraşanların bunlara çokça ihtiyaç duyacağından söz etmesinin ardından bu ilmin konularını mantiki temelleriyle sıralamıştır.⁷¹ İbn Malik ise beyan ilminin tarifini verdikten sonra bunlara değinmeksizin aklî delâletin türlerini çok kısa zikredip beyan ilminin konularını sıralamıştır.⁷²

60 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 370-381.

61 İbn Malik, *el-Misbâh*, 58-69.

62 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 362-367.

63 İbn Malik, *el-Misbâh*, 67-68.

64 *Miftâhu’l-’ulûm* talep konusunu meânî ilminin son konusu olarak “kasr”dan sonra işlemiştir. Ancak bu konu *el-Misbâh*’ta icâz-itnâb-müsâvâtten sonra fakat kasr konusundan önce yer almaktadır. Bu sıralamada İbn Malik’in yaptığından daha tutarlı olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü kasr sadece haber cümlelerine mahsus bir üslûb olmayıp talep cümleleri için de geçerlidir. Dolayısıyla talep’ten sonra zikredilmesi daha doğru olur. Bu sebeple biz *el-Misbâh*’ın sistemini esas alarak talep konusuna kasrdan önce yer verdik.

65 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 414-417.

66 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 418-436.

67 İbn Malik, *el-Misbâh*, 58-69.

68 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 427.

69 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 429.

70 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 400-413; İbn Malik, *el-Misbâh*, 94-100.

71 Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 437-439.

72 İbn Malik, *el-Misbâh*, 103-104.

2. Beyan ilminin ilk konusu olan teşbihle ilgili olarak İbn Malik *Miftâhu'l-'ulûm*'da yer alan bilgileri özetleyerek vermiş ancak vech-i teşbihin kısımları ve teşbihin gayeleri gibi meseleleri maddeleştirmek suretiyle sistemli hale getirmiştir. Ayrıca İbn Malik Miftâh'ta yer alan vech-i teşbihin sarîh olup olmaması ile vech-i teşbihin hakkının teşbihin iki tarafını kapsaması⁷³ meselelerine eserinde yer vermemiştir.

3. Mecaz konusunda da Sekkâkî diğerlerinde olduğu gibi bir giriş ile konuya başlamış burada lafzın delaletinin bizzat kendisinden mi yoksa başka etkenlerden mi kaynaklandığını beyan ettikten sonra harflerin özellikleri ve söz terkiplerinin özelliklerinden bahsetmiştir.⁷⁴ İbn Malik ise *Miftâhu'l-'ulûm*'da mecaz konusunun girişindeki bu bilgilere yer vermeyip doğrudan hakikatin tarifi ile konuya giriş yapmıştır.⁷⁵ Ayrıca Sekkâkî hakikat ve mecaz için farklı tariflere yer vererek⁷⁶ mevzuu hayli uzatmış İbn Malik ise, her ikisi için de çok sade ve anlaşılır birer tarif vermek suretiyle hem konuyu ihtisar etmiş hem de kolay anlaşılır hale getirmiştir.⁷⁷ Bunların dışında istiareyi anlatırken Sekkâkî, giriş bölümünde istiarenin mecaz-ı lügavî mi yoksa mecaz-ı aklî mi olduğu tartışmalarına yer vermiş ardından da iki görüşün nasıl uzlaştırılacağını açıkladıktan sonra istiarenin kısımlarına geçmiştir.⁷⁸ İbn Malik ise istiareye kısa bir giriş yaparak istiarenin mecaz-ı lügavî olduğunu ifade ettikten sonra mecaz-ı aklî diyenlerin de varlığına değinmiş ancak bu görüşün zayıf olduğunu belirtmiş ardından da istiarenin kısımlarına geçmiştir.⁷⁹ Sekkâkî istiarenin kısımlarını anlatırken hem istiare-i musarraha-i tahkikiyyede hem de tahyiliyyede "ma'a'l-kati'" kaydını koyarak her ikisinin de aksine ihtimalinden söz etmiş bunun sonucu olarak tahkik ve tahyile ihtimal taşıyan istiare için üçüncü bir kısma yer vermiştir.⁸⁰ İbn Malik ise gerek tahkikiyye olan istiare-i musarrahada gerekse tahyiliyye olanda böyle bir kayda yer vermemiş, istiarenin bu iki türünü açıkladıktan sonra "bazen istiare-i musarraha tahkik ve tahyile ihtimali olur" diyerek Sekkâkî'nin üçüncü kısım olarak ayrı başlık altında ele aldığı istiare türüne işaret etmiştir.⁸¹ Sekkâkî mecaz bahsinin sonunda "bu bapta anlattıklarımız ashabın görüşüdür" dedikten sonra kendisine göre bütün mecazların lügavî olduğunu ve cumhurun mecaz-ı aklî adını verdiği mecaz türünün istiare-i mekniyye içinde değerlendirilmesi gerektiğini beyan ettiği bir bölüme yer vermiş burada kendi görüşüne göre mecaz-ı lügavî türlerini de sıralamıştır.⁸² İbn Malik Sekkâkî'nin bu görüşüne işaret yoluyla da olsa değinmemiş, mecaz-ı aklînin kısımlarının îzâhı ile konuyu tamamlamıştır.⁸³

73 bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 446-447.

74 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 466-467.

75 İbn Malik, *el-Misbâh*, 103.

76 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 468-470.

77 İbn Malik, *el-Misbâh*, 122.

78 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 477-481.

79 İbn Malik, *el-Misbâh*, 128-129.

80 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 482-486.

81 İbn Malik, *el-Misbâh*, 130-132.

82 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 511.

83 İbn Malik, *el-Misbâh*, 145-146.

4. Sekkâkî kinaye bahsine de bir girişle başlamış ve burada kinayenin tesmiye sebebinin, mecaz ile farkını, kinayenin kısımlarını ve türlerini anlatmıştır.⁸⁴İbn Malik ise kinayenin tarifini verip örnekle açıkladıktan sonra bir kelimde tasrihten kinayeye dönülmesinin sebeplerine değinmiş⁸⁵ ardından direk kinayenin kısımlarına geçmiştir. İbn Malik bunun dışında kinayede Sekkâkî'nin görüşlerini özetlemenin ötesine geçememiştir.

5. Bütün bunlara ek olarak Sekkâkî, beyan ilminin sonunda bu ilmin hulasası mahiyetinde kısa bilgilere yer vermiş⁸⁶ ardından da belâgat ve fesâhat kavramlarını açıkladıktan sonra Hûd süresinin 44. Âyetini; beyân ilmi, meânî ilimi, fesâhat-i lafziyye ve fesâhat-i maneviyye açısından tahlile tabi tutmuştur.⁸⁷İbn Malik ise eserinde bunlara yer vermemiştir.

Bedî' ilmine Sekkâkî muhassinât başlığı altında çok kısa yer vermiş,⁸⁸ İbn Malik ise eserinde bu ilme geniş yer ayırmış ve bedîi sanatlarla birçok eklemelerde bulunmuştur.⁸⁹ Dolayısıyla bu bölümde bir ihtisardan değil ziyadeden söz etmek daha doğru olacaktır.

3. 3. Ziyade/ Tetmîm: Eklenen Konular Açısından

İhtisar faaliyetlerinin mücerret kısaltma faaliyeti olmayıp bunun dışında birçok amaca hizmet ettiği belirtilmişti. Bunlardan biri de ana metne bazı ziyadeler yapmak suretiyle alana sundukları katkıdır. Kuşkusuz *el-Misbâh* da ihtisar ettiği *Miftâhu'l-'ulûm*'a bazı eklemelerde bulunmuştur.⁹⁰ Burada *el-Misbâh*'ın *Miftâhu'l-'ulûm*'a yaptığı ziyadeler ele alınacak yani ana metinde bulunmadığı halde muhtasar metin olan *el-Misbâh*'ta yer alan meselelere temas edilecektir.

İbn Malik, meânî ve beyân ilimlerinde *Miftâhu'l-'ulûm*'a kayda değer bir ekleme yapmamıştır. Ancak bedî' ilminde yaptığı ziyadeler onun eserinin *Miftâhu'l-'ulûm*'un muhtasarı olmadığı izlenimi verecek derecede ileri boyutlardadır. O, bu ilmi belâgat ilimlerinin üç kısmından üçüncüsü olarak ele alıp ona bedî' ismini vermiş ve bu ilmin konularını yeniden düzenlemiştir. *el-Misbâh*'ın, meânî ve beyân ilimlerine yaptığı ziyadeler az olmakla birlikte biz öncelikle bu iki ilimde yapılan ziyadeleri ele alacak sonra da bedî' ilmine özel olarak temas edeceğiz.

Müellifin eserinde yaptığı ilk ziyade eserinin mukaddimesinde "edep ilimleri" ifadesiyle dil ilimleri hakkında verdiği genel bilgilerdir.⁹¹

84 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 512-513.

85 İbn Malik, *el-Misbâh*, 146-147.

86 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 524-525.

87 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 525-532.

88 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 532-542.

89 İbn Malik, *el-Misbâh*, 159-275.

90 Hüseyin Arslan, "Kadim iki belâgat eserinin mukayesesi: Miftâhu'l-'ulûm ve Telhîsu'l-Miftâh" *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Aralık, 2019), 601.

91 İbn Malik, *el-Misbâh*, 1-3.

Müellifin meânî ilminin konularında yaptığı ziyadeleri şöyle sıralayabiliriz.

1. *el-Misbâh* sahibi meânî ilminde müsnedün ileyhin takdimi konusunda Sekkâkî'nin takdimle ilgili gerekçelerini ihtisar ederek aldıktan sonra “müsnedün ileyhin takdimi umuma delalet eder” diyerek başında sur edatı (kûl ve ba'z) bulunan müsnedün ileyhin takdim durumunda mananın nasıl değişeceğini mantikî temeller üzerinde gerekçelendirerek ve mantikî terimler kullanarak açıklamıştır.⁹² Bu *Miftâhu'l-'ulûm*'da yer almamaktadır.

2. İbn Malik meânî ilminin konuları arasında dikkate değer ziyadeyi icâz-itnâb mevzuunda yapmıştır. Öncelikle Sekkâkî sözün ifade ettiği anlamdan daha fazla ya da daha az lafızla ifade edilmesi konusunu icâz ve itnâb olmak üzere iki başlık altında ele almış İbn Malik ise bunlara “müsâvât” kavramını da eklemiştir.⁹³ Ayrıca Sekkâkî icâz ve itnâbı herhangi bir taksime tabi tutmaksızın örnekler üzerinden anlatmıştır.⁹⁴ İbn Malik ise hem icâz hem de itnâbı üç kısma ayırıp bu kısımlara örnekler vermek suretiyle konuları izah etmiştir.⁹⁵ Ayrıca İbn Malik itnâb türleri arasında “tetmîm” ve “tezyil” terimlerini kullanmıştır⁹⁶ ki bunlar Sekkâkî'nin zikretmediği terimlerdir.

3. İbn Malik istifhamın kendi anlamı dışında kullanılması meselesinde *Miftâhu'l-'ulûm*'daki sistemden kısmen farklı hareket etmiş ve burada ana metinde bulunmayan iki şeye temas etmiştir. Bunlardan ilki istifham edatlarının asıl manalarının dışında kullanılmasının “mecaz” olduğunu açıkça dile getirmesi diğeri de bu edatların gerçek anlamı dışında kullanılmasına “i'nât” denildiğini ve İbnü'l-Mu'tez'in buna “tecâhül-i arif” dediğini zikretmesidir. Ayrıca İbn Malik istifhamın mecazî anlamlarına da bazı eklemeler yapmış ve bunlar arasında *Miftâh*'ta zikredilenlere ek olarak; temenni, arz, tahzîz, aşkıta şaşkınlık (tedellüh fi'l-hub), övgü ve yergide abartı, alay etme (tehekküm) gibi anlamları da eklemiştir.⁹⁷

4. İbn Malik meânî ilminde Sekkâkî'nin şahid olarak getirdiği şiirlerin bir kısmına yer vermiş bir kısmını ise çıkarmıştır. Ancak kendisi de *Miftâhu'l-'ulûm*'da yer almayan bazı şiirleri şahid olarak getirmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun, meânî ilminde şahid olarak eklediği beyitlerin sayısı on tane ile sınırlıdır.⁹⁸

Müellifin beyan ilminin konularında yaptığı ziyadeler şöyledir.

92 İbn Malik, *el-Misbâh*, 27. Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh ve el-Îzâh* adlı eserlerinde (فيل) denildi ki ifadesini kullanarak işi vermeden İbn Malik'in bu görüşüne değinmiş, ancak (فيه نظر) bu görüş problemlidir diyerek itirazlarda bulunmuştur. Bk. Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, t.y.), 37; *el-Îzâh*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2003), 63-64.

93 İbn Malik, *el-Misbâh*, 73.

94 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 388-395.

95 İbn Malik, *el-Misbâh*, 74-82.

96 İbn Malik, *el-Misbâh*, 81.

97 İbn Malik, *el-Misbâh*, 86-88.

98 Bunlar için bk. İbn Malik *el-Misbâh*, Cerir'in beyti, s. 30, Buhtürî'nin iki beyti, s. 48,49, Tarafe'nin beyti, s. 72, “şairin sözü, bir diğeri sözü ve Lebid'in sözü” ifadeleriyle yer alan bütün beyitler, s. 77, İmruü'l-Kays'ın beyti, s. 81, Buhtürî'ye nispet edilen beyit, s. 87, Zühey'r'in beyti ile Mecnûn'a nispet edilen beyitler, s. 88.

Beyân ilminin konuları ve meselelerinde İbn Malik kayda değer bir ziyade yapmamıştır. Ancak beyan ilminde Sekkâkî'nin şiirle yaptığı istişhadlara birçok ekleme yapmıştır. Bunların hayli fazla olduğunu göz önünde bulundurarak tek tek yerlerine işaret etmeyip “temsîli teşbih”,⁹⁹ bir şeyin birden çok şeye benzetilmesi¹⁰⁰ ve kinayenin türleri¹⁰¹ konusunda yoğunlaştığına işaret etmekle yetinelim.

Müellifin bedî' ilminde yaptığı ziyadeler:

Meânî ve beyan ilimlerinde *el-Misbâh*'ın *Miftâhu'l-'ulûm*'un ihtisarı olduğu her açıdan bellidir. Gerek konuların tertibi gerek işleniş biçimi gerekse konuların açıklaması ve delillendirilmesi için getirilen misal ve şahidler bunu açıkça göstermektedir. Nitekim yukarıda açıklanan ihtisar ve ziyadelerin sınırlı olması da bunu desteklemektedir.

Ancak *el-Misbâh* Bedî' ilmi açısından *Miftâhu'l-'ulûm* ile karşılaştırıldığında onun ihtisarı olduğuna dair en ufak bir işaret yoktur. Aksine bir ihtisardan söz edeceksek bedî' ilmi konusunda ana eser ile muhtasar olan eser yer değiştirilmez.

Bunun gerekçelerini şöyle temellendirebiliriz:

1. Sekkâkî belâgatî meânî ve beyan ilimleri şeklinde ikiye ayırıp bedîe dair sanatları muhassinât başlığı altında beyan ilminin ardından kısaca zikrederken İbn Malik belâgat ilmine, fesâhatın tabileri diyerek “bedî' ilmi”¹⁰² adını altında bir ilim daha eklemiş ve bu taksim sonraki dönemlere damgasını vurmuştur. Zira başta Kazvîni¹⁰³ olmak üzere İbn Malik'ten sonraki belâgat alimleri belâgat ilmini meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç kısımda ele almışlardır. Bedî' ilminin girişinde fesâhati tarif edip maneviyye ve lafziyye şeklinde ikiye ayıran İbn Malik daha sonra fesâhatın tabileri diyerek bedî' ilminde bahsi geçen edebî sanatları zikretmiş bunları da önce lafza dönük olanlar ve manaya dönük olanlar şeklinde ikiye ayırdıktan sonra manaya dönük olanları da “mananın anlaşılır olması ve açıklanmasına dönük olanlar”, “sözün güzelleştirilip süslenmesine dönük olanlar” şeklinde ikiye ayırıp her birini bu sıraya göre açıklamıştır.¹⁰⁴ *Miftâhu'l-'ulûm* bunların hiçbirine yer vermemiştir.

2. Sekkâkî, muhassinât-i maneviyye adını verdiği manayı güzelleştirme vecihlerini 20 ile sınırlı tutmuş,¹⁰⁵ İbn Malik ise bunlara “fesâhati maneviyye ile ilgili olanlar” dedikten sonra bunları iki kısma ayırıp birinci kısımda “manayı anlaşılır kılıp açıklamaya dönük olanlar” başlığıyla 19 tane ikinci kısımda ise “manayı gü-

99 İbn Malik, *el-Misbâh*, 111-117.

100 İbn Malik, *el-Misbâh*, 118-120.

101 İbn Malik, *el-Misbâh*, 153-155.

102 İbn Malik, *el-Misbâh*, 160.

103 Bk. Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 11-12; *el-İzâh*, 255.

104 İbn Malik, *el-Misbâh*, 159-161.

105 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 533-539.

zelleştirip süslemeye dönük olanlar” başlığıyla 15 tane edebi sanata yer vermiş böylece mana ile ilgili olan edebi sanatların sayısını toplamda 34’e çıkarmıştır. Yine Sekkâkî muhassinât-i lafziyye adıyla lafzî güzelleştirme vecihlerini 6 adet ile sınırlamış¹⁰⁶ İbn Malik ise “Fesâhat-i lafziyye ile ilgili olanlar” başlığı altında bunları 24’e ulaştırmıştır. Yani İbn Malik toplamda 58 tane edebi sanat zikretmiş,¹⁰⁷ böylece *Miftâhu'l-'ulûm*'deki güzelleştirme vecihlerine toplam olarak 32 tane eklenmiştir.

3. İbn Malik, aşağıdaki tabloda görüleceği üzere *Miftâhu'l-'ulûm*'da bulunan bazı edebi sanatlara hiç yer vermemiş, Sekkâkî'nin mana ile ilgili bölümde yer verdiği edebi sanatların bir kısmını lafızla ilgili olan bölümde ele almış, bazı edebî sanatları da Sekkâkî'den farklı isimlerle isimlendirmiş bir kısmına ise bir başka edebî sanatın altında yer vermiştir. Ancak İbn Malik'in bedî' ilminde ortaya koyduğu en önemli farklılık bu ilme yaptığı eklemelerdir.

4. Sekkâkî'nin mana ile ilgili güzelleştirme vecihleri arasında saydığı; cem' me'a't-tefrîki ve't-taksîm, tevcih, sevku'l-malûm-i mesâka gayrih, istitba', iltifat ve lafzî güzelleştirme vecihlerinde ele aldığı fevâsıl sanatlarına İbn Malik isim olarak yer vermediği gibi başka bir isimle ele aldığı ya da başka bir sanatın kısmı saydığına dair bir tespit bulunamadık.

5. İbn Malik aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Sekkâkî'nin mana ile ilgili sanatlar arasında yer verdiği mutabakat, mukabele, müşâkele¹⁰⁸ ve müzâvece¹⁰⁹ sanatlarını lafza dönük olanlar arasında saymıştır.

6. Sekkâkî'nin manayı güzelleştirme vecihleri arasında saydığı “müzâvece”ye¹¹⁰ İbn Malik aynı isimle lafzî güzelleştirenler arasında yer vermiş ancak ona Sekkâkî'den farklı bir anlam yüklemiştir.¹¹¹ Bununla birlikte İbn Malik, Sekkâkî'nin “müzâvece” adını verdiği bu sanatı yine lafza dönük olanlar arasında “t'atîf” adıyla zikretmiş ve Sekkâkî'nin müzâvece için getirdiği şiirle istihsad etmiştir.¹¹² Yine İbn Malik tabloda görüleceği üzere Sekkâkî'nin manayı güzelleştirme vecihleri arasında saydığı mutabakat, mukabele, müşâkele sanatlarına aynı isimlerle lafza dönük olan sanatlar arasında yer vermiştir.

106 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 539-542.

107 Şevki Dayf ve ona dayanarak Abdülaziz Atik ile DiA'da İbnü'n-Nâzım maddesinin yazarı, *el-Misbâh*'ta yer verilen vecihlerinin toplamını 54 olarak zikrediyorsa da aşağıdaki tabloda görüleceği gibi bunların toplamı 58 tanedir. (Bk. Şevki Dayf, *el-Belâga Tatavvur ve Târih*, 316; Abdülaziz Atik, *fi Tarihi'l-belâgati'l-'Arabiyye*, (Beirut-Lübnan: Dâru'n-nahdati'l-'Arabiyye, t.y.), 299; Mehmet Reşit Özbalkıç, “İbnü'n-Nâzım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/168-169.

108 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 533; İbn Malik, *el-Misbâh*, 191, 195, 196.

109 Sekkâkî'nin mana ile ilgili sanatlar arasında yer verdiği müzâvece sanatına (Bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 534) İbn Malik lafza dönük sanatlar arasında yer vermiş ancak farklı bir tarif ve örnekle açıklamış, Sekkâkî'nin müzâveceye verdiği örneği ise teviriyenin alt bölümlerinde *Miftâh* sahibi şu şiiri getirmiştir diyerek atıfta bulunmuştur.

110 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 534.

111 İbn Malik, *el-Misbâh*, 182.

112 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 534; İbn Malik, *el-Misbâh*, 164.

7. Yukarıda ifade edildiği gibi İbn Malik "müzâvece" sanatını "t'atîf" adıyla lafza dönük sanatlar arasında saymıştır. Yine o, Sekkâkînin "ihâm" adını verdiğini "teviriyeye" olarak zikretmiş¹¹³ ve Sekkâkî'nin "mürâât-ı nazîr" adını verdiği sanat için getirdiği istişhadı "Sahibü'l-Miftâh şu şiiri getirdi" diyerek "teviriyeyi muraşşaha"nın kısımları altında zikretmiştir.¹¹⁴ İbn Malik, Sekkâkî'nin "taklîlü'l-lafz ve lâ taklîlüh" adıyla manayı güzelleştiren vecihleri arasında yer verdiği edebi türden bahsetmiyor gözükse de onun mananın tamamlanmasına dönük sanatlar arasında yer verdiği; îzâh, tebyîn, tekâmîl, tetmîm, tezyîl ve tekrar gibi edebi türler¹¹⁵ Sekkâkî'nin bu sanatla kastettiğinin açılımı gibidir.

8. Sekkâkî'nin hiç yer vermediği fakat İbn Malik'in zikrettiği edebi sanatlar şunlardır.

a. Lafza Dönük Olanlar: Terdîd, t'atîf, taştîr, tescî, tesmît, teczie, mümâsele, tevşî', tatrîz, teşrî', iltizâm, tefvîf, ittirâd, tedbîc ve teshîm.¹¹⁶

b. Manaya Dönük Olanlar: Hüsn-i beyân, îzâh, el-mezhebü'l-keâmî, tebyîn, tetmîm, ihtirâs, tekâmîl, tezyîl, mübâlaga, îğâl, tekrar, istitrâd, tecrîd, tefrî', t'alîl, tehekküm, leff- ü neşr müretteb, leff-ü neşr müşevveş,¹¹⁷ îtilâf, kasem, mürâca'a, idmâc, t'alîk, hüsn-i îbtidâ, hüsn-i tahallus, hüsn-i intihâ

Aşağıdaki tabloda her iki eserde yer verilen edebi sanatlar karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

HER İKİ ESERİN BEDİİ SANATLAR AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMASI			
MİFTÂHU'L-'ULÛM		EL-MİSBÂH	
A.	Manayı Güzelleştirme Vecihleri¹¹⁸ (Muhassinât-I Mâneviyye)	A.	Fesâhat-i Ma'neviyye İle İlgili Olanlar
		a.	Manayı Anlaşılır Kılma ve Açıklamaya Dönük Olanlar
1	Mutâbakat	1	Hüsn-i Beyân
2	Mukâbele	2	Îzâh
3	Müşâkele	3	El-Mezhebü'l-keâmî
4	Murââtü'n-nazîr	4	Tebyîn
5	Müzâvece	5	Tetmîm
6	Leff ü Neşr	6	Taksîm
7	Cem'	7	İhtirâs

113 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 537; İbn Malik, *el-Misbâh*, 260.

114 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 534; İbn Malik, *el-Misbâh*, 262.

115 İbn Malik, *el-Misbâh*, 208 vd.

116 Bunların arasında Sekkâkî'nin zikretmediği "t'atîf" yer alıyorsa da bu, Sekkâkî'deki "mürâât-ı nazîr"e tekabül etmektedir.

117 Sekkâkî, "leff-ü neşr" adı altında tek bir sanata yer verirken İbn Malik bunu "leff-ü neşr müretteb ve "leff-ü neşr müşevveş" adıyla iki ayrı sanat olarak zikretmiştir.

118 Sekkâkî, manaya dönük olan edebî türlere öncelik verirken İbn Malik lafızla ilgili olanları öne almıştır. Biz ana metni esas larak tabloyu Sekkâkî'nin sistemine göre düzenlemeyi tercih ettik.

8	Tefrîk	8	Tekmîl
9	Taksîm	9	Tezyîl
10	Cem' Me'a't-Tefrîk	10	İ'tirâz
11	Cem' Me'a't-Taksîm	11	Mübâлага
12	Cem' Me'a't-Tefrîk ve't-Taksîm	12	İğâl
13	Îhâm	13	Tekrar
14	Te'kîdû'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zem	14	İstitrâd
15	Tevcîh	15	Tecrîd
16	Sevku'l-Ma'lûm Mesâka Ğayrih	16	Tefrî'
17	İ'tirâz	17	Te'kîdû'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zem
18	İstitbâ'	18	Talîl
19	İltifât	19	Tehekküm
20	Taklîlü'l-Lafz ve Lâ Taklîlüh		
		b.	Sözü Güzelleştirme ve Süslemeye Dönük Olanlar
		1	Leff ü Neşr Mürettep
		2	Leff ü Neşr Müşevveş
		3	Tefrîk
		4	Cem'
		5	Cem' Me'a't-Tefrîk
		6	Cem' Me'a't-Taksîm
		7	İtilâf
		8	Tevriye
		9	Kasem
		10	Mürâca'a
		11	İdmâc
		12	T'alîk
		13	Hüsn-i İbtidâ
		14	Hüsn-i Tahallus
		15	Hüsn-i İntihâ
B.	Lafzî Güzelleştirme Vecihleri (MUHASSİNÂT-I LAFZİYYE)	B.	Fesâhat-i Lafzîyye İle İlgili Olanlar
1	Tecnîs	1	Terdîd
2	Reddû'l-'Acüz ale's-Sadr	2	T'atîf
3	Kalb	3	Reddû'l-'Acüz ale's-Sadr
4	Sec'	4	Taştır
5	Kur'ân'daki Fâsılalar	5	Tarsî'
6	Tarsî'	6	Tescî'
		7	Teczie
		8	Tesmît

	9	Mümâsele
	10	Tevşî'
	11	Tatrîz
	12	Teşrî'
	13	İltizâm
	14	Tefvîf
	15	İttirâd
	16	Müzâvece
	17	Tecnîs
	18	Mutabakat
	19	Mukabele
	20	Tedbîc
	21	Müşâkele
	22	Teshîm
	23	Tevşîh
	24	Kalb

3. 4. Teshîl/Teysîr: Konuların Anlaşılmasını ve Öğrenilmesini Kolaylaştırma Açısından

Muhtasar eserlerin özelliklerinden biri de ana eseri ihtisar ederken konunun anlaşılmasını zorlaştıracak şekilde aşırı kısaltma yapmamaları aksine ihtisar ettikleri eserin dilinde kolaylaştırmalar yapmalarıdır. Çalışma konumuz olan *el-Misbâh* da kaynağı olan *Miftâhu'l-'ulûm*'un ibaresini birçok yerde kolaylaştırmıştır. Burada ilgili kolaylaştırmalara yer verilecektir. Bunları meânî ve beyan ilimlerinin tarifleriyle belâgatın tarifindeki kolaylaştırmalar meânî ilminin konularında yaptığı kolaylaştırmalar ve beyan ilminde yaptığı kolaylaştırmalar şeklinde ele almaya çalışacağız.

Belâgatın tarifi ile meânî ve beyan ilminin tariflerinde İbn Malik'in yaptığı kolaylaştırmaları ortaya koyabilmek için bahsi geçen ilimlerin tarifleri karşılaştırmalı olarak verilecektir.

Sekkâkî'nin belâgat tanımını şöyledir.¹¹⁹

البلاغة هي بلوغ المتكلم في تأدية المعنى حدًّا له اختصاص بتوفية خواص التراكيب حقها وإيراد أنواع التشبيه والمجاز والكناية على وجهها

Belâgat: Mütেকellimin; manayı ifade etme hususunda, terkiplerin hususiyetlerinin tam olarak hakkını verebileceği; teşbih, mecaz ve kinaye türlerini yerli yerinde kullanabileceği bir ihtisas seviyesine ulaşmasıdır.

119 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 526.

İbn Malik ise belâgati şöyle tanımlamıştır.¹²⁰

البلاغة هي البلوغ في صوغ الكلام لتأدية المعنى إلى حدٍّ له توفية بتمام المراد منه وسلوك جادة الصواب فيه

Belâgat: Manayı ifade etmek için sözün söylenmesinde kendisi sayesinde söz söyleme konusunda doğru yola girme ve söz ile kastedileni tam olarak yerine getirecek bir seviyeye ulaşmaktır.

Sekkâkî meânî ilmini şöyle tarif etmiştir.¹²¹

هو تتبع خواص تراكيب الكلام في الإفادة وما يتصل بها من الاستحسان وغيره ليحترز بالوقوف عليها عن الخطأ في تطبيق الكلام على ما يقتضي الحال ذكره

Sözün muktezâ-yı hâle uygunluğunu sağlamada hatadan korunmak için, cümle terkiplerinin anlamsal özelliklerini ve bu terkiplere ait olan güzellik çirkinlik gibi diğer durumları araştırmaktır.

İbn Malik ise meânî ilmini şöyle tanımlamıştır.¹²²

هو تتبع خواص تراكيب الكلام وقبوع دلالاته ليحترز بالوقوف عليها عن الخطأ في تطبيق الكلام على ما يقتضي الحال ذكره

Sözün muktezâ-yı hâle uygunluğunu sağlamada hatadan korunmak için, cümle terkiplerinin özelliklerini ve sözün delaletinin kayıtlarını araştırmaktır.

Sekkâkî beyan ilmini şöyle tarif etmiştir.¹²³

هو معرفة إيراد المعنى الواحد في طرق مختلفة بالزيادة في وضوح الدلالة عليه وبالنقصان ليحترز بالوقوف على ذلك عن الخطأ في مطابقة الكلام لتمام المراد منه

Tek bir manayı kendisine delaletinin açıklığı daha fazla ya da daha düşük olan değişik üsluplarla ifade etmeyi bilmektir. Bu üsluplara vâkif olduğunda kelamın kendisinden kastedilen manayla tamamen uyumlu oluşunda hatadan korunabilme imkânı da sağlanmış olacaktır.

İbn Malik beyan ilmini şöyle tarif etmiştir.¹²⁴

هو معرفة إيراد المعنى الواحد بطرق مختلفة بالزيادة في وضوح الدلالة وبالنقصان ليحترز بذلك عن الخطأ في مطابقة الكلام لتمام المراد منه

Tek bir manayı kendisine delaletinin açıklığı daha fazla ya da daha düşük olan değişik üsluplarla ifade etmeyi bilmektir. Böylece kelamın kendisinden kastedilen manayla tamamen uyumlu oluşunda hatadan korunabilme imkânı da sağlanmış olacaktır.

120 İbn Malik, *el-Misbâh*, 3-4.

121 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 247.

122 İbn Malik, *el-Misbâh*, 7.

123 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 249.

124 İbn Malik, *el-Misbâh*, 103.

Görüldüğü gibi İbn Malik Sekkâkî'nin tariflerini kısmen kısaltmış kısmen de kolaylaştırmıştır. Mesele belâğatin tanımında Sekkâkî'nin (له اختصاص بتوفية خواص) (التركيب حقها) "terkiplerin hususiyetlerinin tam olarak hakkını verebileceği bir ihtisas", ifadesini (له توفية بتمام المراد منه) "maksadın kendisinden anlaşılmasında tam bir yetkinlik" şeklinde değiştirmiş, yine (وإيراد أنواع التشبيه والمجاز والكناية على وجهها) "teşbih, mecaz ve kinaye türlerini yerli yerinde kullanabileceği" ifadesini de (وسلوك جادة الصواب فيه) "söz söyleme konusunda doğru bir yöntem kullanma" şeklinde değiştirmiştir. Belâğatin tanımında bir kısaltmadan söz etsek de kolaylaştırmadan söz etmemiz pek mümkün görünmemektedir.

Meânî ilminin tanımında İbn Malik, *Miftâhu'l-'ulûm*'un tanımındaki (في الإفادة وما) (يتصل بها من الاستحسان وغيره) "bu terkiplere ait olan güzellik çirkinlik gibi diğer durumları" ifadesini (وقبود دلالتة) "sözün delaletinin kayıtları" ifadesi ile değiştirmiş böylece hem tarifi kısaltmış, hem de kolaylaştırmıştır.

Beyan ilminin tanımında ise herhangi bir değişiklik yapmamış sadece (بالوقوف على ذلك) "buna vakıf olarak" ifadesini (بذلك) "bununla bu sayede" şeklinde değiştirmiştir.

İbn Malik'in yaptığı açıklama ve kolaylaştırmaları sadece tariflerde değil eserin tamamında görebiliyoruz. Ancak eserde yer alan izah ve kolaylaştırma içeren metin ve ifadelerin tamamını irdelemek çalışmamızın sınırlarını bir hayli aşmaktadır. Bu sebeple örnekleme açısından meânî ilmindeki birkaç noktaya işaret edilecek ardından da beyan ilmindeki mecaz, istiare ve kinaye gibi edebî sanatların tariflerindeki farklılıklar ortaya konulacaktır.

Meânî ilminde "müsnedün ileyhın halleri, müsnedün halleri," gibi her konunun girişinde Sekkâkî, ağıdalı bir dille mantıkî bazı açıklamalara yer vermektedir. İbn Malik Sekkâkî'nin kimi yerde birkaç sayfayı bulan bu açıklamalarını sade bir dille ve kolay anlaşılır bir üslupla kısaca anlatmıştır. Mesela Sekkâkî, müsnedün ileyhın halleri konusunun girişinde okuyucuya hitap ederek "ey faziletinin artmasını isteyenbeliğler arasında tartışma konusu olan özellikleri en ince ayrıntısına kadar araştırıp öğrenmeye aşırı istekli olan kişi!" şeklinde uzun bir hitaptan sonra "hangi durumun müsnedün ileyhi hazfetmeyi hangisinin zikretmeyi, hangisiningerekli olduğunu öğrenmiş olursun"¹²⁵ diyerek konuya başlar. İbn Malik ise Sekkâkî'nin bu ağıdalı ifadelerine hiç yer vermez. Müsnedün ileyhın halleri başlığının altında direk olarak konuya çok kısa sade ve anlaşılır bir üslupla "müsnedün ileyhın hazfi, isbatı, marifeliği, nekreligi..... gibi"¹²⁶ diyerek giriş yapar. Meânî ilmindeki müsnedin halleri ve diğer konularda da bu durum aynen geçerlidir. Buralarda Sekkâkî'nin kastını anlamak hayli zorlayıcı iken *el-Misbâh*'ın dili oldukça kolaydır.

125 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 265.

126 İbn Malik, *el-Misbâh*, 12.

İbn Malik'in kolaylaştırmaları açısından şu örnekler de hayli dikkat çekicidir. Sekkâkî, müsnedün ileyhin hazfedilmesini anlatırken (طَيُّ ذِكْرِ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِ) ifadesini kullanırken¹²⁷ İbn Malik aynı şeyi ifade için (حذف المسند إليه) demektedir.¹²⁸ Yine Sekkâkî, müsnedün ileyhin hazfedilmesinin gerekçelerinden birincisini "dinleyici müsned zikredildiğinde hemen müsnedün ileyhi zihninde canlandırabiliyor ve mütekellimin bunu kastettiğini biliyorsa" şeklinde açıklarken¹²⁹ İbn Malik aynı gerekçeyi, "müsnedün ileyh biliniyorsa"¹³⁰ şeklinde kısa öz ve kolay anlaşılır bir üslupla açıklıyor. Yine müsnedün ileyhin zikredilmesinin (isbat) gerekçelerinin ilkinin Sekkâkî, "haber (müsned) tüm müsnedün ileyhlere nispet edilebilecek şekilde umumilik içeriyor olup bunun muayyen bir müsnedün ileyhe tahsis (nispet) edilmesi kastedildiğinde" şeklinde açıklarken¹³¹ İbn Malik aynı gerekçeyi "müsnedün ileyh bilinmediği için"¹³² şeklinde açıklamıştır. Sekkâkî, gerek müsnedün ileyhin hallerinde gerekse meânî ilminin diğer konularında bir şeyin "bilinir"¹³³ ya da "bilinmez" olduğunu çok farklı cümlelerle¹³⁴ anlaşılması zor bir üslupla anlatırken İbn Malik bunların tamamını "bilinir olduğu için" ya da "bilinmediği için" şeklinde çok sade biçimde ortaya koymuştur.

Beyan ilminde de meânî ilminde olduğu gibi Sekkâkî, bu ilmin girişi¹³⁵ başta olmak üzere teşbih,¹³⁶ vech-i teşbih,¹³⁷ kinaye¹³⁸ vb. konuların girişlerinde ağıdalı cümlelerle mantıkî taksimler yapıp bunlara gerekçeler üretirken İbn Malik sade açık ve anlaşılır birkaç cümle ile konuya giriş yapmıştır. Ancak İbn Malik'in beyan ilminde dikkat çeken farklılığı tariflerde yaptığı kolaylaştırmalardır. Onun Sekkâkî'nin tariflerini kolaylaştırmak suretiyle yaptığı farklı tarifler kendisinden sonraki belâgat âlimlerine de ilham kaynağı olduğu için burada kısaca her iki âlimin yaptığı tarifler karşılaştırmalı olarak verilecektir.

Sekkâkî mecazî şöyle tarif etmektedir.¹³⁹

هو الكلمة المستعملة في غير ما هي موضوعة له بالتحقيق استعمالا في الغير بالنسبة إلى نوع حقيقتها مع قرينة مانعة عن إرادة معناها في ذلك النوع

Bağlı olduğu hakikatinin türündeki manasının kastedilmesine engel bir karine bulunmakla birlikte, hakikatinin türüne nispetle vazedildiği gerçek mananın dışında kullanılan kelimedir.

127 Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 265.

128 İbn Malik, *el-Misbâh*, 12.

129 Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 265.

130 İbn Malik, *el-Misbâh*, 12.

131 Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 267.

132 İbn Malik, *el-Misbâh*, 13.

133 Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 265, 305, 329.

134 Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 267, 307.

135 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 437; İbn Malik, *el-Misbâh*, 103.

136 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 439; İbn Malik, *el-Misbâh*, 104.

137 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 440; İbn Malik, *el-Misbâh*, 104.

138 Karşılaştırma için bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 512; İbn Malik, *el-Misbâh*, 146.

139 Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 468.

İbn Malik ise mecazı şöyle tarif eder.¹⁴⁰

الكلمة المستعملة في غير ما هي موضوعة له بالتحقيق الوضع المصطلح عليه مع قرينة مانعة من إرادة معناها فيه

Bağlı bulunduğu terminolojideki manasının kastedilmesine engel bir karine bulunmakla birlikte o terminolojide vazedildiği gerçek manasının dışında kullanılan kelimedir.

İki tarif karşılaştırıldığında İbn Malik'in tarifinin hem daha kısa hem de daha anlaşılır olduğu görülmektedir. İbn Malik istiare ve istiarenin kısımlarında da Sekkâkî'nin yaptığı tarifleri daha sade ve kolay anlaşılır şekilde değiştirmiştir.

Sekkâkî'nin istiare tanımı şöyledir.¹⁴¹

هي أن تذكر أحد طرفي التشبيه وتريد به الطرف الآخر مدعياً دخول المشبه في جنس المشبه به دالاً على ذلك بإثباتك للمشبه ما يخص المشبه به

Müşebbehin, müşebbehün bihin cinsine dâhil olduğunu iddia ederek ve buna delil olarak müşebbehün bihe ait bir özelliği müşebbehe isnat ederek teşbihin iki tarafından birini zikredip diğerini kastetmemdir.

İbn Malik ise istiare tanımı da şöyledir.¹⁴²

هي أن تذكر أحد طرفي التشبيه وتريد به الطرف الآخر مدعياً دخول المشبه في جنس المشبه به مع سُدَّ طريق التشبيه ونصب القرينة

Teşbihin yolunu kapatarak ve karine koyarak müşebbehin müşebbehün bihin cinsine dâhil olduğunu iddiasıyla teşbihin iki tarafından birini zikredip diğerini kastetmemdir.

Sekkâkî'nin istiare-i musarraha-i tahkikiyye ve tahyiliyye tanımları hayli karmaşık ve uzun olduğu için¹⁴³ onları burada zikretmeyip, İbn Malik'in istiarenin her iki türü için kısaltılmış ve kolaylaştırılmış olan tariflerini vermekle yetineceğiz.

İbn Malik'in istiare-i musarraha-i tahkikiyye tanımı şöyledir.¹⁴⁴

أن تذكر مشبهها به في موضع مشبه محقق بالقيود المذكور

Daha önce zikredilen kayıtla, hakiki olan müşebbehin yerine müşebbehün bihi zikretmemdir. Mezkûr kayıtla kastedilen istiarenin tarifindeki kayıttır ki o da şöyledir. (مدعياً دخول المشبه في جنس المشبه به مع سُدَّ طريق التشبيه ونصب القرينة) "teşbihin yolunu kapatmak, karine zikretmek ve müşebbehin müşebbehün bihin cinsine dâhil olduğunu iddia etmek"

140 İbn Malik, *el-Misbâh*, 122.

141 Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 477.

142 İbn Malik, *el-Misbâh*, 128.

143 Bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 482.

144 İbn Malik, *el-Misbâh*, 130.

İbn Malik'in istiare-i musarraha-i tahyiliye tanımı da şöyledir.¹⁴⁵

أن تذكر مشبها به في موضع مشبه وهمي مقدرا مشابته للمذكور

Zikredilen müşebbehün bihe benzediği düşünülerek vehmi olan müşebbehün yerine müşebbehün bihi zikretmelidir.

Tariflerden açıkça anlaşıldığı gibi İbn Malik istiare ve kısımlarını Sekkâkî'ye göre hayli kısa ve anlaşılır şekilde tarif etmiştir. Ayrıca mecaz-ı akli ve kinaye tanımlarında da İbn Malik kolaylaştırmalar yapmıştır.

Sekkâkî'nin mecazı akli tanımı şöyledir.¹⁴⁶

هو الكلام المفاد به خلاف ما عند المتكلم من الحكم فيه لضرب من التأول إفادة للخلاف، لا بوساطة وضع

Bir tür tevilden dolayı mütekellimin kanaatine aykırı olan hükmün, bir vaz' vasıtasıyla olmayacak şekilde ifade edildiği kelimedir.

İbn Malik'in mecazı akli tanımı da şöyledir.¹⁴⁷

هو الكلام المزال إسناده عما هو له عند المتكلم إلى غيره بضرب من التأويل

Fiilin bir tür teville, mütekellime göre onun gerçek faili olan şeyden (mâ hüve leh) başkasına isnad edilmesidir.

Sekkâkî'nin kinaye tanımı şöyledir.¹⁴⁸

هي ترك التصريح بذكر الشيء إلى ذكر ما يلزمه لينتقل من المذكور إلى المتروك

Zikredilen lazımdan zikredilmeyen melzuma intikal edilebilmesi için bir şeyi açıkça zikretmeyip onun lazımlarını zikretmektir.

İbn Malik'in kinaye tarifi ise şöyledir.¹⁴⁹

هي ترك التصريح بالشيء إلى مساويه في اللزوم لينتقل منه إلى الملزوم

Kendisinden melzuma intikal edilebilmesi için bir şeyi açıkça zikretmek yerine onun müsavi olan lazımlarını zikretmektir.

İbn Malik, hem mecaz-ı akli hem de kinayenin tarifinde Sekkâkî'nin tariflerini hem kısaltmış hem de kolay anlaşılır hale getirmiştir.

3. 5. Tesmiye: Farklı İsimlendirmeler Açısından

İbn Malik *Miftâhu'l-'ulûm*'da yer almayan bazı istilâhlar kullanmış, bazen de ondaki istilâhları değiştirmiş, bazı istilâhlara da farklı anlamlar yüklemiştir.

145 İbn Malik, *el-Misbâh*, 131.

146 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 503.

147 İbn Malik, *el-Misbâh*, 144.

148 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 512.

149 İbn Malik, *el-Misbâh*, 146.

Bedî' ve müsâvât terimleri ile itnâb türleri arasında yer verdiği tetmîm ve tezyîl ayrıca istifhamın gerçek anlamı dışında kullanılması durumunda buna i'nât ismi verilmesi, *Miftâhu'l-'ulûm*'da hiç yer almadığı halde İbn Malik'in ortaya koyduğu istilahlardır.

Bedîî sanatları isimlendirmede İbn Malik'in yaptığı en önemli değişiklik Sekkâkî'nin "ihâm"¹⁵⁰ adıyla zikrettiğine "tevriye"¹⁵¹ adını vermesidir. İbn Malik'in bedîî sanatlar kısmında yaptığı değişiklikler ve yeni istilahlar ayrıntılı olarak yukarıda zikredildiği için burada tekrarlamaya gerek duyulmamıştır.

4. el-Misbâh'ın Sonraki Belâgat Çalışmalarına Etkisi

Bu eser bir ihtisar çalışması olmakla birlikte belâgat sahasında ciddi tesirler bırakmıştır. Burada öncelikle eserin bıraktığı tesirler hakkında ifade edilenlere işaret edilecek ardından örnekler üzerinden diğer belâgat çalışmalarına etkileri anlatılacaktır.

İbn Malik eserinin sonunda "bu da kitabın sonu olsun" diyerek şu ifadelere yer vermektedir:

"Belâgat ilmiyle ilgili olarak senin için birtakım kaideler zikrettim. Eğer belâgati bu kaideler üzerine bina edersen bu herkesin hoşuna gider. Yine senin için bazı yöntemler belirledim ki onlara tabi olursan belâgatle ilgilenenler senin bu alandaki maharetini itiraf eder. Aynı zamanda senin için bazı işaretler belirledim ki onları takip ettiğinde onlar seni kaybettiğin şeye ulaştırır. Yine senin için başka hiç kimsenin yanında bulunamayacak çoklukta misaller zikrettim. Artık her kim bu Misbâh'la aydınlanmazsa ona sabahın ışığı da fayda vermez."¹⁵²

İbn Haldun bu eserin kendi döneminde mütedâvel olan kaynak eserlerden biri olduğunu ve Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun muhtasarı olduğunu belirtmektedir.¹⁵³

Belâgatte kelâmî ekol ile edebi ekolü mezcettiği bilinen *et-Tirâz* adlı eserin müellifi olan Yahya b. Hamza el-Alevî de eserinin başında yararlandığı dört kaynak arasında *el-Misbâh*'ı da zikretmektedir.¹⁵⁴

Öte yandan belâgat âlimleri Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ının şark ülkelerinde gördüğü ilginin bu eser için Mağrib ülkelerinde aynıyla geçerli olduğunu ifade etmektedirler.¹⁵⁵

Tespit edebildiğimiz kadar *el-Misbâh*'ın en büyük etkisi Kazvîni üzerinde olmuştur. Çünkü Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eseri her ne kadar Sekkâkî'nin

150 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 537.

151 İbn Malik, *el-Misbâh*, 260.

152 İbn Malik, *el-Misbâh*, 275.

153 İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/761

154 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/6.

155 Ahmed Matlub, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhis*, 90; Bedevî Tabâne, *el-Beyânü'l-'Arabî*, 338.

Miftâhu'l-'ulûm'unun telhisi olsa da gerek konularının taksimi, gerekse kullandığı yeni istilâh ve ifadeler bakımından İbn Malik'in *el-Misbâh*'i ile hayli benzerlik göstermektedir. Bu benzerliklerin tamamına işaret etmek araştırmamızın sınırlarını aşacak nitelikte olup bunlar özel bir çalışmanın konusu olabilecek boyuttadır. Dolayısıyla burada *el-Misbâh*'ın *Telhîsu'l-Miftâh* üzerindeki etkisini ortaya koymak için örnek olarak her iki eser arasındaki bazı ortak yönlere işaretleyeceğiz.

Telhîsu'l-Miftâh konuların tasnif ve tertibi bakımından *Miftâhu'l-'ulûm*'a değil de *el-Misbâh*'a daha yakın durmaktadır.¹⁵⁶

Kazvîni, İbn Malik'e tabi olarak belâgat ilminin üçüncü bölümü olarak bedî ilmi ifadesini kullanmış, îcâz-itnâb terimlerine "müsâvât"ı da eklemiş ve itnâb türlerine kendisi ziyade yaptığı gibi *el-Misbâh*'da var olanları da eklemiştir. Bunlar *Miftâhu'l-'ulûm*'da yer almamaktadır.

Kazvîni yine İbn Malik'e uyarak meânî ilminin konu başlıklarında "ahvâl/halleri" ifadesini kullanmış, "haberî isnadın halleri, müsnedün ileyhin halleri vd." şeklinde başlıklar kullanmıştır. Oysa Sekkâkî bunları "i'tibârât" ifadesiyle "haberî isnadın itibarları, müsnedün ileyhin itibarları vd." şeklinde ifade etmiştir.

Kazvîni ihtisarlar konusunda da İbn Malik'ten hayli yararlanmıştı. Mesela meânî ilminin konularının başında Sekkâkî'nin yaptığı o uzun izahlara yer vermemiş İbn Malik'in yaptığı gibi "hazfi, zikri vb." diyerek direk konuya girmiştir.

Kazvîni metni kolaylaştırma konusunda da İbn Malik gibi davranmış ve Sekkâkî'nin "hazf" ifadesi yerine kullandığı "طَيِّ ذَكَرَ" gibi zor ifadeler yerine "حذف" diyerek daha anlaşılır ifadeler kullanmıştır.

Kazvîni özellikle belâgat ilminde yer alan tanımların tamamında (belâgat, meânî, beyân, bedî, mecaz, istiare vb.) Sekkâkî'nin yolundan ayrılmış ve özgün bir tarz benimsemiştir. İbn Malik ise yukarıda işaret edildiği gibi küçük bazı değişikliklerle Sekkâkî'nin tanımlarını almıştır. Ancak Kazvîni'nin yaptığı bu orijinal tanımların mecaz-ı akli gibi en azından bir kısmında İbn Malik'in yaptığı değişikliklerden istifade ettiği söylenebilir.

Bu benzerlikleri ortaya koymaktan kastımız Kazvîni'nin eserinin orijinalliğine gölge düşürmek değildir. Zira belâgat tarihinde bir dönüm noktası kabul edilen Sekkâkî'nin belâgat mirasının Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'i üzerinde devam ettiği belâgat tarihçilerinin ittifakı ile kabul edilmektedir. O halde *el-Misbâh*'ın *Telhîsu'l-Miftâh* üzerindeki etkisinin kabulü Sekkâkî'nin belâgat mirasının devamında bu eserin etkisinin de kabulü anlamına gelmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla belâgat tarihçileri araştırma konumuz olan eserin *Telhîsu'l-Miftâh* üzerinde etkisine değinmemiş olsalar bile çok kısa da olsa

¹⁵⁶ Telhîsu'l-Miftâh'ın konularının tertibi için bk. Hüseyin Arslan, *Hatip El-Kazvîni'nin Telhis Ve İzah Adlı Eserlerinde Sekkâkî'ye İtiraz Ettiği Meseleler*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2018), 101-115.

işaret ettiğimiz gibi bu etki ortadadır. Dolayısıyla Sekkâkî'nin belâgat ilmindeki mirasının sonraki dönemlere aktarılmasında bu eser önemli bir role sahiptir.

Sonuç

İhtisar, hacimli bir eserin özetlenmiş şeklini ifade ettiği gibi ayrıntıya girmeden konuları kısa ve özlü biçimde ele alan eserlere muhtasar denmektedir.

Arap edebiyatında ihtisar faaliyetleri Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ının ihtisar edilmesiyle erken dönemlerde başlamış IV/X. asırdan sonra yoğunlaşmıştır. Ancak belâgat ilminin müstakil bir ilme dönüşmesi daha geç dönemlerde olduğu için bu alandaki ilk ihtisar Fahreddin Râzî'nin Nihâyetü'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz adlı eseridir.

Belâgat alanında telif edilen ihtisarlar Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'u ve bunun etrafında yoğunlaşmıştır. Bu eserin meşhur olan üç muhtasarı olup bunların ilki Bedreddin b. Malik'in *el-Misbâh* adlı eseri bir diğeri de Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ıdır ki bunun üzerine de birçok ihtisar çalışması yapılmıştır.

Bedreddin b. Malik'in *el-Misbâh* adlı eseri Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belagete dair üçüncü kısmının ihtisarı olmakla birlikte bu eser mücerred bir özetleme çalışması olmayıp belâgat alanına birçok katkı sunmuştur. Eserin alana katkılarını şöyle özetleyebiliriz.

el-Misbâh, belâgata dair konuları *Miftâhu'l-'ulûm*'a göre daha sade ve anlaşılır şekilde tasnif ve tertib etmiş, kendisine kadar meânî ve beyan olmak üzere iki kısımda ele alınan belâgatin bölümlerine *bedî'* adıyla üçüncüsünü eklemiştir. Ayrıca İbn Malik îcâz-ıtnâba "müsâvât" adıyla bir terim eklemiştir.

el-Misbâh'ın yaptığı ihtisarlar genel olarak temel bilgilerde olmayıp Sekkâkî'nin mantikî gerekçelendirmeleri konusundadır ve ihtisar yapılırken konunun anlaşılmasını zorlaştıracak kısaltmalara gidilmemiştir.

el-Misbâh meânî ve beyan ilimlerinin konularında kayda değer bir ziyade yapmamış, ancak *bedî'* ilminde Sekkâkî'nin toplamda 26 olarak zikrettiği vecihlere 32 tane ekleyerek bunları 58'e çıkarmıştır.

el-Misbâh başta tanımlar olmak üzere birçok konuda *Miftâhu'l-'ulûm*'un ibarelerini kolaylaştırmıştır.

el-Misbâh *bedî'* ilmindeki birçok sanat başta olmak üzere bazı kavramlarda Sekkâkî'den farklı isimlendirmeler yapmıştır.

Miftâhu'l-'ulûm'un muhtasarı olan *el-Misbâh*'ın, başta Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ı olmak üzere kendisinden sonraki belâgat âlimleri ve bunların eserleri üzerinde çok önemli etkisi olmuştur.

Kaynakça

- Alevî, Yahya b. Hamza. *et-Tirâzü'l-mütezammin li Esrârî'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Unsuriyye, 1423.
- Askalânî, İbn Hacer. *ed-Dürerü'l-kâmine fi'l-'ayâni'l-mietî's-sâmine*. Haydarabad: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1972.
- Arslan, Hüseyin. "Kadim İki Belâgat Eserinin Mukayesesi: Miftâhu'l-'Ulûm ve Telhîsu'l-Miftâh". *RumeliDE Dergisi* 17 (Aralık 2019), 596-611.
- Atik, Abdülaziz. *fi Târihi'l-belâgati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, t.y.
- Bedreddin b. Malik. *el-Misbâh*. thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001. (neşredenin girişi, 5-12).
- Carl, Brockelmann. *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*. trc. Abdülhalim en-Neccar. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Çelebi, Muharrem. "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989), 1-31.
- Dayf, Şevki. *el-Belâga Tatavvur ve Tarih*. Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.
- Durmuş, İsmail. "Muhtasar.", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/57-59. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Güven, Şahin. "Bir Telif Yöntemi Olarak Tefsirde İhtisar ve Muhtasar Rivâyet Tefsirleri". *Ma-rife*. 10/2 (Güz 2010), 43-66.
- Hamevî, Yakut. *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1990.
- Hanbelî, İbn 'Imâd. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Mahmud el-Arnaût. Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1986.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî. *Kitâbü'l-'İber (Mukaddime)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- İbn Kesir. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Dâru Hecr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi ve'l-İlân, 2003.
- İbn Tağrîberdî. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-Kavmî. Mısır: Daru'l-Kütüb, t.y.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-aşâ fi sinâati'l-inşâ*. Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1922.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941.
- Kazvînî, Celeleddin. *Telhîsu'l-Miftâh*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, t.y.
- Kazvînî, Celeleddin. *el-İzâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Matlub, Ahmed. *el-Belâga 'inde's-Sekkâki*. Bağdad: Mektebetü'n-Nahda, 1964.
- Matlub, Ahmed. *el-Kazvînî ve Şurûhu't-Telhîs*. Bağdad: Mektebetü'n-Nahda, 1967.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Târihu 'ulûmi'l-belâgati ve't-t'arîfü bi ricâlîhâ*. Kahire: Dâru'l-Besâir, 1430/2009.

- Özel, Ahmet-Kallek, Cengiz. "Zekeriyya el-Ensârî." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/212-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü. "Teftâzânî." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnaûtî ve Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1430/2000.
- Sübkî, Tâceddîn. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanahî. Dâru Hecr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1992.
- Süyûtî, Celaleddin. *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lügaviyyîne ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Lübnan-Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- Tabane, Bedevi. *el-Beyânü'l-'Arabî*. Cidde: Dâru'l-Menâre – Riyad: Dâru'r-Rifâi, 1988.
- Tîbî. *et-Tibyân*. nşr. Halîfe Hasan Halîfe. Kahire: y.y., 1990.
- Yûnînî, Ebü'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed b. Ahmed. *Zeylü Mir'âti'z-zamân*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1413/1992.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*. Thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.